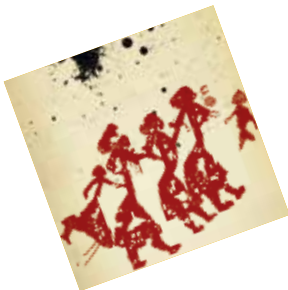

caroig • 6

ietec

instituto de estudios
territoriales el caroig

desembre 2016

Sembrant futur...

Una tasca que molts de nosaltres coneixem molt bé i, alhora, també estem acostumats a veure fer a casa –qui no recorda els seus pares, els seus iaïos... sembrant literalment i metafòrica-, a l'escola –encara podem notar com la pell s'aborrona quan recordem alguna persona educadora, alguna situació educativa... en la qual sentíem la dolcesa de la llavor en la seua paraula-, a qualsevol de la multitud d'iniciatives associatives que hi ha al nostre territori, o als carrers i a les places –qualsevol de les nostres paisanes o paisans- caminant i conversant sobre qualsevulla de les qüestions quotidianes que ens com/mouen... Sembrant futur, llavor a llavor... *'he ací... les i els sembradors continuem sembrant, en qualsevol i diversa terra, en terra natal.'*

Potser hauríem de plantejar-nos que, aquestes llavors, requereixen ara d'unes certes tasques, en comú, de cultiu-cultura per tal de què allò sembrat brote, arrel i puga tirar endavant i, d'aquesta manera, ens done a les dones i

homes d'aquestes terres, les fruites madures i savoroses que requerim per tal d'aconseguir posar en marxa la Canal de Navarrés i que el futur adés sembrat puga esdevenir un present en moviment, un pervenir actual per les persones que hem decidit viure humanament i plena, dignament i decent... a aquest territori i, en aquestes circumstàncies passades i en les presents, les institucions públiques, les entitats i associacions socials, les cooperatives i empreses... tenen, i tenim, una tasca fonamental.

Unes tasques fonamentals que, inicialment, han de suposar un exercici de memòria –que sempre és una activitat històrica, educativa, cultural... però, sobretot, ètica i política- i, alhora, la supressió de l'oblit –de la Canal de Navarrés, de les dones i homes que l'habiten, del seu nínxol ecològic natural i sociocultural, patrimonial i cooperativista...- així com la violència real i intrínseca que aquest oblit, propi i estrany, institucional i social, que ha suscitat i encara suscita, incardinant-nos, a més a més, en una reserva territorial on col·locar i/o situar, de manera

Edició

Institut d'Estudis Territorials
El Caroig

Editor

pep aparicio guadas

Consell de direcció

Vicente Manuel Sanz Gómez,
Vicent Aparicio Guadas, Juan José
Castellano Castillo i pep aparicio
guadas

Consell de redacció i assessorament:

Miguel Albalat Pareja, Gonzalo
Almela Tortosa, Marina Aparicio
Barberán, Mariola Aparicio
Cortés, Manolo Aparicio Navarro,
Mercedes Barberán Juan, Teresa
Barberan Juan, Miguel Jesús
Castillo Gómez, Alfredo Barberán
Cerdán, Teresa Ciges Barberán,
Ángeles Cortes, Joan Gramuntell
Picher, Joseph Gulsoy, Toni
Guzmán Madrigal, José Antonio
Piqueras Arenas, Jaume Piqueras
Juan, Victoria Sanchis Guzmán,
Javi Reig, Francisca Borox López,
Maite Mollá Villaplana, Vicent
Guijarro Merlos i Encarna Such
Cardona

Col·laboradors d'aquest número:

Antoni Mas i Forners, Joan-Lluís
Monjo i Mascaró, Josep Más i Martí,
Jaume Piqueras Juan, José María
Simón Díez, Maite Mollá Villaplana,
Marina Aparicio Barberán, Pau
Pérez Ledo, Juan José Castellano
Castillo, Dulas Alfredo Sanchis,
María Dolores Piqueras Marín

Correcció i traducció:

IETEC el Caroig

Disseny i maquetació: gap

Il·lustracions:

M. Dolores Piqueras Marín
ISSN: 2386-2963
Dipòsit legal: V-1641-2014

Redacció, secretaria i administració:
Plaça de la Comunitat Valenciana s/n
46 810 Énguera

ietecelcaroig@gmail.com

www.ietecelcaroig.tk

PVP 5 euros

absolutament normal –eixa normalitat que actua políticament i social, sobreentenenent la dimensió de les qüestions i obviant la qualitat humana de la presa de decisions realment democràtica-, qualsevol de les brutícies, els fems, etc., per exemple, d'altres llocs i comarques mitjançant unes polítiques públiques i socials sense sentit; *'el que tinga oïdes per a escoltar que senta; el que tinga mans per fer que faça.'* ●

Sembrando futuro...

Una tarea que muchos de nosotros conocemos muy bien y, a la vez, también estamos acostumbrados a ver hacer en casa –quien no recuerda a sus padres, sus abuelos... sembrando literalmente y metafóricamente-, en la escuela –aún podemos notar como la piel se estremece cuando recordamos alguna persona educadora, alguna situación educativa... en la que sentíamos la dulzura de la semilla en su palabra-, a cualquiera de la multitud de iniciativas asociativas que hay en nuestro territorio, o en las calles y las plazas –cualquiera de nuestras paisanas o paisanos- caminando y conversando sobre cualquiera de las cuestiones cotidianas que nos com/mueven... Sembrando futuro, semilla a semilla... *'he aquí... las y los sembradores continuamos sembrando, en cualquier y diversa tierra, en tierra natal.'*

Quizás deberíamos plantearnos que, estas semillas, requieren ahora de ciertas tareas, en común, de cultivo-cultura para que lo sembrado brote, arraigue y pueda salir adelante y, de este modo, nos dé a las mujeres y hombres de estas tierras, las frutas maduras y sabrosas que requerimos para conseguir poner en marcha la Canal de Navarrés y que el futuro antes sembrado pueda convertirse en un presente en movimiento, un porvenir actual para las personas que hemos decidido vivir humanamente y plenamente, dignamente y decentemente... en este territorio y, en estas circunstancias pasadas y en las presentes, las instituciones públicas, las entidades y asociaciones sociales, las cooperativas y empresas... tienen, y tenemos, una tarea fundamental.

Unas tareas fundamentales que, inicialmente, deben suponer un ejercicio de memoria –que siempre es una actividad histórica, educativa, cultural... pero, sobre todo, ética y política- y, a la vez, la supresión del olvido –de la Canal de Navarrés, de las mujeres y hombres que la habitan, de su nicho ecológico natural y sociocultural, patrimonial y cooperativista...- así como la violencia real e intrínseca que este olvido, propio y extraño, institucional y social, que ha suscitado y aún suscita, incardinándonos, además, en una reserva territorial donde colocar y/o situar, de manera absolutamente normal –esa normalidad que actúa políticamente y socialmente, sobreentendiendo la dimensión de las cuestiones y obviando la cualidad humana de la toma de decisiones realmente democrática-, cualquiera de las suciedades, las basuras, etc., por ejemplo, de otros lugares y comarcas mediante unas políticas públicas y sociales sin sentido; *'el que tenga oídos para oír que oiga; el que tenga manos para hacer que haga.'* ●

Sumari

L'APORTACIÓ BALEAR EN EL REPOBLAMENT DE BICORB I QUESA DESPRÉS DE L'EXPULSIÓ DELS MORISCOS	3
DE CASTELLS I IDENTITATS: EL CAS D'ÉNGUERA.....	7
LAS FUENTES DE NUESTRA TIERRA, SUFREN LA SEQUÍA.....	10
MAR DE BICORP... VAL I JOC. ENTREVISTA A MAR GIMÉNEZ GASCÓ	11
ATUR, POBLACIÓ, JOVENTUT... QUÈ PASSA A LA CANAL DE NAVARRÉS?	16
VALÈNCIA TURISME, NOUS TEMPS I NOVES REALITATS A LA GESTIÓ PÚBLICA VALENCIANA. ALGUNES PROPOSTES PER A LA ZONA DEL CAROIG.....	17
PRO PATRIA SEMPER, PINTURA E HISTORIA EN JOSÉ GARNELO ALDA.....	21
ALFREDO SANCHIS SOLER Y EL MACIZO DE CAROIG: LA VISIÓN DE UN FOTÓGRAFO.....	22
MARÍA DOLORES PIQUERAS MARÍN	23

Un dels fets històrics més transcendents en la història valenciana va ser l'expulsió dels moriscos, decretada pel rei Felip III en 1609, per les conseqüències que tingué, que han sigut determinats a l'hora de configurar la personalitat valenciana. Per a moltes localitats valencianes aquesta data fins i tot pot ser més rellevant que la mateixa conquesta cristiana del segle XIII, ja que representa el trencament entre una societat anterior –i al capdavant, d'una cultura, una religió i una llengua: de tradició mudèjar– i una altra de diferent, que arribà amb el repoblament. En efecte, l'expulsió provocà la pèrdua de la població morisca, que suposava devora un terç de la població total del Regne de València. Per a unes quantes comarques aquesta mesura representà perdre la major part de la població, com és el cas de la Canal de Navarrés i de la veïna Vall d'Aiora, les quals havien mantingut al llarg dels segles els seus pobladors originaris –anomenats *moriscos* des del segle XVI– i on solament les viles d'Énguera i Aiora eren habitades per una majoria cristiana.

A la Canal, els nuclis de Xella, Bolbait, Tous, Quesa, Bicorn i Millars, a banda d'uns quants llogarets més hui desapareguts, eren majoritàriament morisques, i de població mixta Anna i Navarrés, el resultat va ser el seu des poblament. Però no va ser immediat l'abandó dels pobles, ja que, paral·lelament a les valls muntanyenques de la Marina i el Comtat, on també el gruix de la població era morisca, en fer-se públic el ban d'expulsió, els pobladors moriscos no mostraren obediència sinó que aixecaren una rebel·lió i es resistiren a la deportació, en el cas que ens ocupa, replegats a la Mola de Cortes, al massís del Caroig. No podem referir-nos ací amb l'atenció que mereix a aquest episodi tràgic de la nostra història, tan sols l'hem volgut retreure perquè forma part de les similituds de la història de Bicorn amb la de la Marina i el Comtat, ja que, com veurem, també hi ha el paral·lisme que el repoblament es dugué a terme majoritàriament amb famílies oriündes de fora del Regne de València, i en els dos casos es documenta la participació de mallorquins.

La desaparició d'una massa tan considerable de localitats rurals tingué conseqüències desfavorables per al Regne de València. Per als senyors territorials significava quedar sense la mà d'obra amb què se sostenien en gran part les seues rendes. Es feia per tant imprescindible el repoblament, tot i que resultava impossible executar aquesta mampresa amb la celeritat amb què demanava la Corona. A més, el fet que la iniciativa del repoblament recaiguera sobre els mateixos senyors territorials no l'afavorí, ans al contrari, ja que va generar una situació de contradiccions legals quant a les condicions estipulades pels senyors en les diferents cartes de poblament, que tendiren en general als abusos i als favoritismes¹. Una constant de tot el territori

L'aportació balear en el repoblament de Bicorn i Quesa després de l'expulsió dels moriscos (1609)

Antoni Mas i Forners,
Joan-Lluís Monjo i Mascaró,
Josep Mas i Martí
*Centre d'Estudis de la
Re població Mallorquina*

valencià varen ser la lentitud i els entrebancs del procés de repoblació: els nous assentaments no sempre quallaven després que eren pactades les cartes de poblament entre els senyors i els nous pobladors, i es documenten canvis constants en la composició dels nous veïnats, sobretot en els anys inicials, amb un desplaçament molt freqüent dels pobladors, que anaven a la recerca d'avantatges. En el cas de les poblacions muntanyenques i mal comunicades, com és el cas de la baronia de Bicorn, on eren s'albiraven més reduïdes les perspectives econòmiques, les dificultats de repoblament eren majors, i en ocasions es tractaven de mitigar suavitzant les condicions estipulades pel senyors.

L'antiga baronia de Bicorn pertanyia en temps de l'expulsió dels moriscos a en Lluís Eslava Quintana Castellar de Vilanova, conegut com el comte de Castellar (o Castellà). Incloïa el llogaret de Benedrís, que va quedar despoblat després de l'expulsió, i Quesa, que en els documents del segle XVII és anomenada el Castellar. Aquest senyor pertanyia a la baixa noblesa valenciana, però va ascendir al rang de comte de la mà del rei Felip III, l'any 1604. A més de Bicorn, era també senyor d'algunes poblacions morisques de la Ribera, com Manuel, Rafelguaraf i Faldeta. Segons sembla, en esclatar la rebel·lió morisca, aquest senyor s'havia fet construir un palau a Bicorn i estava edificant una església a Quesa. Els dos edificis foren incendiats pels moriscos revoltats, i fins i tot el castell senyorial es veié greument afectat, ja que es trobava ple de lli, per la qual cosa les pèrdues que tingué varen ser més greus². En general, la situació de Bicorn després de l'expulsió era de devastació, cosa que malcorava encara més qualsevol intent de repoblament; amb paraules del cronista SERENA (1999: 131):

“En el año 1610 el panorama existente en Bicorn debió ser fantasmal y realmente desolador: el pueblo deshabitado y medio en ruinas por los efectos de la pasada quema, las tierras abandonadas y sin producción”.

Per tant, eren molt importants les dificultats que trobà el senyor per a atreure repobladors per al seus territoris de Bicorn; cosa que demostra el fet que s'hagueren de redactar fins a tres

cartes de poblament diferents entre el comte i els nouvinguts que eventualment s'havien interessat a establir la residència en questa baronia. Concretament, el 6 de juliol de 1611 se signava la primera; el 21 de novembre de 1615, la segona; i el 17 d'octubre de 1635, la tercera i definitiva³. Aquesta circumstància és una prova fefaent de les nombroses dificultats que hem apuntat amb què topà el repoblament de les localitats morisques, i en aquest cas concret, de la poca estabilitat dels nous veïnats de Bicorn, que no aplegaven a consolidar-se, ja que eren més freqüents els abandons que els establiments. Amb tot, no es pogué recuperar la densitat demogràfica de l'època morisca. Així, si a la vespra de l'expulsió Bicorn comptava amb 200 cases de moriscos i Benedrís 30 (GARZÓN, 2014: 480), no se'n pogueren recuperar més que una mínima part: Benedrís quedà despoblat, i Bicorn no reeixia de mantenir la nova població. La carta de població de 1635 així ho indica (SERENA, 1999: 134):

“Ha sido tratado y convenido entre dichas partes que dicha señora condesa de Castellar haya de poblar y poble las dichas baronías de Bicorn i Benedrís, las cuales en el año 1611 fueron poblaadas por el señor D[o]n Luis Castellar de Vilanova, su padre, primer conde de Castellar, de 70 casas, y después dicha población fue reducida a 60 casas por el Sr. D[o]n Luis de Castellar y Vilanova, segundo conde de Castellar y hermano de dicha señora en el año 1615, lo haya de reducir y reduzca según por lo presente reduce dicha población a 58 casas en dicho lugar de Bicorn, por estar destruido todo el dicho lugar de Benedrís”.

Podem observar que hi hagué una minva constant en el nombre de vassalls establits a Bicorn, ja que de 70 nous pobladors el 1611 s'arribà a 58 el 1635, malgrat la millora de les condicions que degueren acordar-se en els documents que seguiren a la primera carta de població, actualment perduda, i encara es reduí més, fins a arribar als 36 caps de família del cens de la Generalitat de 1646. En general, va ser una constant al Regne de València la pèrdua de densitat demogràfica a les comarques interiors a favor de les litorals, una tendència que s'ha anat intensificant posteriorment.

Però, ¿qui eren els repobladors? En general, els cristians vells de les viles i pobles valencians, s'interessaren més d'ocupar les poblacions i ravals més immediats a les seues zones de residència, sobretot si les perspectives econòmiques eren encoratjadores (possibilitat d'accés a lots importants de terra d'horta) i no estaven en una situació de desavantatge (mal comunicades, desprotegides davant de possibles atacs de pirates barbarescos), així mateix hi influïren les condicions senyorials estipulades a les cartes pobles. Les poblacions menys atractives tendiren

¹ Sobre les dificultats del repoblament, vegeu, per exemple, CISCAR (1977: 150-154), HALPERIN (1980: 248-276), CASEY (1981: 19), FURIÓ (2001: 329-333).

² Vegeu GARZÓN, 2014: 469.

³ Vegeu GUINOT-ARDIT, 2015: 56.

a ser ocupades per nouvinguts arribats de fora del Regne de València, els quals varen ser un contribució important per a la repoblació. Aquesta és una idea que s'ha anat donant a conèixer per la historiografia valenciana i que ha rebut en gran part la tesi que havia proposat TORRES MORERA (1969) que la repoblació valenciana havia sigut protagonitzada quasi exclusivament per colons originaris del mateix Regne de València, els quals simplement havien mudat de residència dins del mateix regne.

Així, per un banda, Vicent Soler (1977: 66-67) indicava que no podia tenir credibilitat aquesta idea d'un repoblament acomplert majoritàriament amb gent del mateix país, atenent que seria molt factible explicar determinats fets de la realitat valenciana actual, com és el cas de la dualitat de comarques de llengua catalana i de llengua castellana, precisament pels esdeveniments de la repoblació. En efecte, el fet que es parle castellà en una part de les comarques valencianes de l'interior és el resultat de l'assentament d'un allau de colons d'origen castellà i aragonés arran del repoblament del segle XVII, ja que, un predomini de colons valencians hauria suposat una continuïtat lingüística amb les comarques litorals. Tanmateix, la proposta de Soler era encara una intuïció, ja que era avalada per la documentació. Estudis posteriors han pogut confirmar la veracitat d'aquesta teoria. Com ara, pel que fa a Bicorn (MAS, 2014)⁴, s'ha vist que, prenent com a referència el cens de 1646, poc més del 50 % dels caps de família veïns d'aquesta localitat eren d'origen castellà⁵, procedents sobretot de localitats situades en una franja oriental immediata al Regne de València, com ara, Villena, Almansa, Alpera, Alborea, Alcalá del Río (o del Júcar), Carcelén, Casas de Ves, Cañete, Moya, Fuente (o Salinas) del Manzano..., sense oblidar Cabdet, que llavors era valenciana; així mateix n'arribaren de poblacions més apartades, com Quintana Redonda (Sòria), Villanueva de la Fuente (Ciudad Real), Félix (Almería)... i alguna d'aragonesa, com Peralejos⁶. En vista dels fets, és clar la base lingüística que impera a Bicorn, com a la resta de la Canal va ser el castellà, que formava part del continuïtat dialectal oriental, amb elements de procedència aragonesa i aportacions vingudes per l'influx de l'adstrat català. Tanmateix l'originalitat del repoblament de Bicorn i Quesa, coincidint curiosament amb la Foia de Bunyol, va ser l'arribada de repobladors mallorquins, els quals es diluïren dins del

context majoritàriament castellanòfon, no sense deixar alguna petjada, com veurem.

Per altra banda, COSTA (1977-1978) mostrà la importància de l'aportació mallorquina en la repoblació valenciana, que es documenta en un extens territori que abraça les comarques de la Marina, el Comtat, la Safor i la Vall d'Albaida, i que, per tant, no es reduïx només a la singularitat de Tàrbena i la Vall de Gallinera, com solia pensar-se fins llavors. Els estudis historiogràfics i onomàstics de MAS-MONJO (2000, 2002a, 2002b, 2003) i MAS-MONJO-MAS (2007, 2008, 2010, 2011, s/d), entre d'altres, ho han confirmat, i així, actualment se sap que l'arribada de balears durant el segle XVII es va sentir especialment a la Marina (sobretot septentrional), el Comtat i la Safor, i en menor grau, a la Ribera, la Vall d'Albaida, la Costera, el Camp de Túria, la Foia de Bunyol i la Canal de Navarrés.

La presència de repobladors balears a Bicorn i Quesa no ens ha de sorprendre, si tenim en compte que s'ha documentat el seu assentament a la primeria del segle XVII en comarques i localitats immediates a la Canal, com la Ribera (on hi ha constància de la presència de balears, com ara, a Sumacàrcer, Sellent, Càrcer o Sant Joan de l'Ènova) i la Costera (com ara, al raval de Xàtiva, Barxeta o Lloc Nou d'en Fenollet)⁷. Així mateix, en altres localitats que pertanyien al comte de Castellar s'han documentat també famílies mallorquines, com és el cas de Manuel i Rafelguaraf⁸.

La pèrdua del primer *Quinque libri* de la parroquia de Bicorn ens ha privat de poder conèixer a fons la composició i l'origen de les famílies repobladores, s'ha hagut de recórrer a fonts indirectes, com ara, els arxius parroquials d'altres localitats, com ara, els d'Énguera, el raval de Xàtiva, la Seu de Xàtiva, Càrcer, Sellent o Carcaixent, així com diverses fonts notaries, com ara, protocols notaries o censos. És especialment valuosa la documentació sacramental, sobretot les actes matrimonials, pel que fa a la riquesa de dades en relació a l'origen dels nuvis; vegeu, per exemple, aquestes dues actes matrimonials procedents dels arxius parroquials de la Seu de Xàtiva i del raval de Xàtiva (Sant Joan):

“Foren desposats Sebastià Mercer, fill de Gabriel Mercer i Francina Gual, naturals de la vila de Sóller, del Regne de Mallorca, que havien residit en lo Raval de Xàtiva i ara de present en la baronia de Bicorn, amb Elisabet Joan Domingo” (APSX, M, 1628).

“Joan Piera, nou parroquià, llaurador, fill de Joan i Àngela Sala, natural de la vila de Cauviè⁹ de la isla i diòcesis de Mallorca, ab Antonina Torandell, donzella, natural de la vila de Pollença, de dita isla i diòcesis, y habitadora del lloch de Bicorn, filla de Martí i Antonina Fabra”¹⁰ (APRX, M, 1633).

Per a altres cal recórrer a mètodes diversos com l'anàlisi de l'onomàstica (MAS-MONJO, 2003), ja que determinats cognoms es crearen a les Balears o en són molt característics. Així, com ara, l'onomàstica ens dóna clàries de l'origen mallorquí dels portadors dels cognoms *Estalric*, *Fluixà*, *Mengual*, *Palleres* o *Todorí*, documentats a Bicorn i Quesa al primer terç del segle XVII sense cap indicació pel que fa a la procedència. Es tracta, en primer lloc, de cognoms no documentats al Regne de València abans del segle XVII i sí en canvi a les Illes Balears; en algun cas es tractava de variants formals típicament insulars de cognoms també documentats en època medieval a València: *Estalric* <*Hostalric*, *Fluixà* <*Foixà*, (*A*)*mengual* <*Armengol*.¹¹ D'altres, les traces dialectals mallorquines ens en donen clars indicis, com s'esdevé amb la forma *Fiol*, per *Fillol*, amb el resultat en iot característic del balear del grup llatí -LY-, que trobem en el llinatge de la muller de Tomàs Mercer: “*Catalina Fiola*” (APCà, M, 1633).¹²

Altres indicis sobre la procedència poden ser deduïts pels comportaments endogàmics dels repobladors illencs. Ens referim, per exemple, a la tendència a concentrar-se en localitats on hi havia persones amb què estaven emparentades o que eren del mateix origen, establint una sèrie de xarxes familiars, o la amb preferència per matrimonis amb cònjuges del mateix origen. D'aquí que puguem deduir un origen balear per a les persones portadores de llinatges coincidents, establides en un mateix poble. Així podem suposar un parentesc entre Tomàs Mercer i Bartomeu Mercer i el solerier Gabriel Mercer, i així mateix un mateix origen. I això mateix podem pensar amb els portadors del cognom Mateu, possiblement emparentats amb Antoni Mateu, del qual no sabem amb exactitud la vila mallorquina d'origen. El mateix hem deduït dels portadors dels cognoms Piera i Mengual. En aquest sentit, hem suposat que el Pere Mengual que documentem a Bicorn des de 1647¹³ siga el mateix que estava documentat a Sellent (Ribera Alta) entre 1628 i 1631, originari de Santa Margalida

⁴ Amb noves dades procedents de APCCCV, protocols notari Baltasar Almenara, sig. 27469.

⁵ Els seus noms eren Juan Alonso, Domingo Garcia, Miguel García, Pedro Garcia (major), Pedro Garcia (menor), Francisco Garzón, Domingo Gómez, Pedro Gómez, Andrés Hernández, Luis Jordán, Juan de Juárez, Benito López, Cristóbal López, Juan López (major), Juan López (menor), Juan Lorente, Francisco Martínez, Bartolomé Moreno i Quílez Romero.

⁶ És el cas del matrimoni format per Joan Domingo i Joana Just, i la seua filla Elisabet (APRX, M, 1628).

⁷ MAS-MONJO, 2002b: 59-60, MAS-MONJO-MAS, 2006: 220-244.

⁸ On residien el 1638 el matrimoni mallorquí format per en Melcior Riera i la seua muller Antonina Estalric, nascuda a Santa Margalida (MAS-MONJO-MAS, 2006). Potser entre els Estalric de Bicorn i els de Rafelguaraf devia haver un vincle familiar, com veurem.

⁹ Cal llegir *Calvià*: la pronúncia popular mallorquina del grup *al-* sol ser *au-*, d'aquí *aubergini*, *fauc* o *pauma*, i, per tant, *Cauvià*.

¹⁰ Cal llegir *Fàbregues*.

¹¹ Prenem com a referència GUINOT (1999). Vegeu, MAS-MONJO (2002b: 116, 120, nota 462), MAS-MONJO (2003: 528-529). Hi ha constància de la presència del cognom *Estalric* a Gandia al darrer terç del segle XVI introduït per famílies mallorquines instal·lades abans de la repoblació (vegeu, MAS-MONJO-MAS, s/d).

¹² Era molt habitual aleshores transcriure feminitzada la forma del cognoms de les dones; així podem documentar formes del tipus *Castellona*, *Marca*, *Ponça*, *Ripolla*, *Rossellona*, *Seguina*, per *Castellà*, *Marc*, *Ponç*, *Ripoll*, *Rosselló* o *Seguí*.

¹³ APBi, *Administración San Juan Evangelista siendo alcalde y regidores Juan Valiente*. S'hi anomenen Pere Mengual major, Pere Mengual menor i Josep Mengual.

(Mallorca), i ja absent al cens de Sellent de 1646.¹⁴ Podem pensar que devia tenir una vinculació amb Bartomeu Mengual arribat coetàniament a Bicornb (1646), que no podem precisar; així com la muller de Pere Mengual, Caterina Omar, sens dubte estava emparentada amb Simó Omar (1646). S'observa d'aquesta manera a Bicornb i a Quesa una certa concentració de cognoms característics de Santa Margalida en l'època del repoblament, com Estalric, (A)mengual, Fluixà, Morell, Palleres, Omar, Ribes o Vidal: possiblement uns quants ho eren. Així mateix, de Pollença era la família Torrendell. Santa Margalida com Pollença, juntament amb Manacor, Artà i Llucmajor, són les viles mallorquines que més contribuïren al repoblament valencià.

L'escassa i dispersa documentació que tenim a l'abast ens ofereix algunes dades sobre l'establiment dels mallorquins. Així, a través de l'acta de matrimoni de Francesc Morell amb la menorquina Anna Maçanet en 1614 al raval de Xàtiva, coneixem la data primerenca de l'assentament de mallorquins a Bicornb; tot i que en aquest cas, el repoblador es traslladà a Xàtiva. Com hem indicat, els canvis de residència foren una constant en els primers veïnats nascuts amb el repoblament. Se sap que diverses famílies mallorquines establides primerament al raval de Xàtiva es desplaçaren després a Bicornb: les famílies de Guillem Bauçà, Joan Piera, Sebastià Mercer i Antoni Mateu. Els enllaços matrimonials, per una banda, entre els vidus Antoni Mateu i Francina Gual (vídua de Gabriel Mercer) i, per altra, dels seus fills Guillem Mateu i Francina Mercer degueren comportar l'assentament d'un nombrós grup familiar que sens dubte contribuï a consolidar el nou veïnat. També procedent del raval de Xàtiva era la família de Gabriel Fluixà, establida a Quesa. I ja ens hem referit a la família de Pere Mengual, procedent de Sellent. Possiblement els Estalric de Bicornb devien tenir un lligam familiar amb els de Rafelguaraf, població que pertanyia al mateix senyor que Bicornb; però és una hipòtesi que no podem documentar.¹⁵ Així com no podem tenir la certesa que el Pau Estalric documentat a Bicornb el 1632 siga el mateix que apareixia esmentat als establiments de Balones (Vall de Seta, Comtat) el 1611.¹⁶

Prenent com a referència el cens de 1646, època en què ja estaven consolidats els nuclis renascuts amb el repoblament, podem calcular que 12 dels 36 caps de família, el 33% eren d'origen mallorquí amb certesa (Gabriel Estalric, Guillem Mateu, Pere Mateu, Bartomeu Mengual,

Bartomeu Mercer major, Bartomeu Mercer menor, Simó Omar, Joan Palleres, Joan Piera, Gabriel Torrendell, Jacinto Torrendell, Miquel Vidal), als quals, si hi afegim els 4 que no tenim la certesa que siguen balears (Pere Palau major, Pere Palau menor, Josep Vilanova, Marc Vilanova) podríem arribar al 44%.¹⁸ Menys important era el percentge que quedà a Quesa, possiblement Pere Bauçà i Agustí Blanquer, que davant el total de 15 caps de família, representen tan sols el 13%.¹⁹

Finalment ens referirem a la forma dels cognoms, que en els diversos documents apareix de manera vacil·lant. Així *Estalric* és representat ocasionalment amb la forma més etimològica *Ostalric*,²⁰ però ja en el cens de 1646 apareix amb la forma *Estarlich*, amb metàtesi de la *r-l* <*l-r* que sembla que va ser la que s'imposà (com ho demostra, per exemple, la toponímia: a Quesa hi ha la *cueva de Estalric*). El cognom *Mercer* (etimològicament significa 'venedor de cintes, botons, agulles i altres menuderies de la indumentària', segons el DCVB), evolucionà a *Mercé* (ja el 1632;²¹ en el cens de 1646, "*Merçé*"), per la mateixa pronúncia dels illencs, que ometien la *-r* final, i facilitada possiblement per l'homofonia amb la forma *mercé*. Per al cognom *Palleres* (representat habitualment per la forma dialectal *Paieres*: "*Payeres*", "*Payeras*"), a Bicornb destaca el conservadorisme de la forma etimològica: "*Palleres*" (cens de 1646, toponímia: "*charco [de] Palleres*"); que destaca de front a les adaptacions que ha sofert en altres punts ("*Pallarés*" també ocasionalment en la documentació notarial bicorbina,²² i a la Safor, "*Peres*" a Senija). El cognom menorquí *Todorí* ("*Tudurí*"), que es generalitzà com *Todolí* la Safor, a Bicornb presenta també formes més conservadores: "*Todorí*", "*Torodí*" (1632).²³

Més interessant és l'evolució del cognom pollencí *Torrendell*, derivat de *Torrent* (a Mallorca sol representar-se com "*Torrandell*" o "*Torandell*"), que en la documentació bicorbina presenta diverses formes: "*Torandell*" (APRX, M, 1633), "*Torrendell*", (cens de 1646), "*Torondell*" (ARCà, M, 1631, cens de 1646). La forma que s'imposà és la darrera, coincident amb les formes presents a la documentació notarial i parroquial de Beniardà, a la Vall de Guadalest (1611), que evolucionà a la forma despalatitzada *Torondel*, adaptant-se als hàbits articulatoris castellans. En aquest cas la pronúncia de la vocal neutra de les *aa* i *ee*, àtones característiques del balear, degué afavorir l'assimilació *o-e>o-o*.

S'observa, per tant, una important presència de famílies mallorquines en el repoblament de Bicornb després de l'expulsió dels moriscos, i més anecdòticament a Quesa, coincidint amb altres localitats valencianes situades sobretot a les comarques de la Marina, el Comtat i la Safor, i paral·lelament a la Foia de Bunyol, on tot i que hi predominaren els nous pobladors originaris de Castella i Aragó, l'element balear tingué un cert pes. L'origen dels repobladors mallorquins es coneix en part, així sabem que una part nasqueren en les viles de Calvià, Santa Margalida, Sóller i Pollença. Degueren ser originaris de Menorca els portadors del cognom Todorí.

Potser caldria tenir en compte aquest element a l'hora d'entendre els particularismes de la llengua i la cultura popular de Bicornb i animem els investigadors a obrir aquest camp, amb la justa mesura. Sens dubte, la recialla més immediata és l'onomàstica, ja que una part dels cognoms bicorbins actuals té un origen mallorquí, com és el cas de *Mengual* (vingut de Santa Margalida), *Mercé* (vingut de Sóller) i *Torondel* (vingut de Pollença). Tanmateix, la toponímia presenta encara més recialles onomàstiques, ja que ha mantingut fossilitzat el cognom, i fins i tot el nom i cognom, d'alguns repobladors mallorquins, com és el cas de *la era de Miguel Mateu*, *la Calera de Mengual*, *el Río de Mengual*, *el charco [de] Palleres*, *el barranco de Juan Piera*, *la loma de Juan Piera*, *la cañada de Rives* (a Bicornb), o *la cueva de Estalric* (a Quesa).²⁴

QUADRE DELS REPOBLADORS DE BICORB I QUESA

Oferim una mostra del resultat de la nostra investigació sobre Bicornb i Quesa, que forma part d'un treball més extens sobre la repoblació valenciana. Pel que fa a la informació de l'origen dels nous pobladors indiquem com a molt possiblement balear (MPB) aquells individus sobre els quals hi ha una major certesa del seu origen, per dades onomàstiques (cognoms exclusius de les Balears o cognoms molt atestats en repobladors balears), mentre que amb la marca possiblement balear (PB) distingim aquells subjectes que presenten cognoms molt presents en el Regne de València, encara que també portats per emigrants balears. Amb un asterisc marquem els cònjuges de matrimonis formats o molt possiblement formats al regne de València. Els cognoms són representats amb una forma normalitzada, seguint les regles ortogràfiques vigents i establint una variant de referència ●

¹⁴ Vegeu, LLÀCER, 1995: 278; MAS-MONJO-MAS, 2008.

¹⁵ AMC, protocols notaries de Pere Joan Folquer, llibre 708.

¹⁶ ARV, Reial Audiència, Processos II, lletra M, núm. 1333.

¹⁷ ARV, Generalitat, llibre 4829.

¹⁸ Josep Vilanova era justícia de Bicornb en 1632 (APCCCV, protocols notaries de Baltasar Almenara, sig. 27470) i batle de la baronia del Castellar (actualment, Quesa) i Bicornb el 1635 (APCCCV, protocols notaries de Baltasar Almenara, sig. 27471).

¹⁹ ARV, Generalitat, llibre 4829.

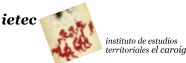
²⁰ APCCCV, protocols notaries de Baltasar Almenara, sig. 27470.

²¹ Al consell general de Bicornb (contingut a APCCCV, protocols notari Baltasar Almenara, sig. 27470).

²² APCCCV, protocols notari Baltasar Almenara, sig. 27470.

²³ Dates extretes del CTV.

²⁴ APCCCV, protocols notari Baltasar Almenara, sig. 27470.

Bicorb						
Cognom	Nom	Filiació	Cònjuge	lloc d'origen	Font	Data
BAUÇA	Guillem			MPB	APRX, M, 1622	1622
CRISPÍ	Antoni			MPB	APCCCV, pn Baltasar Almenara, sg. 27470.	1632
ESTALRIC	Pau			MPB	APCCCV, pn Baltasar Almenara, sg. 27470.	1632
ESTALRIC	Gabriel			MPB	APCCCV, pn Baltasar Almenara, sg. 27470.	1632
FABREGUES	Antonina		Martí Torrendell	Pollença (Mallorca)	APRX, M, 1633	1633
FIOL	Caterina		Tomàs Mercer	MPB	APCà, M, 1633	1633
GUAL	Francina		Gabriel Mercer	Sóller (Mallorca)	APSX, M, 1628	1628
MAS	Antoni		Joana Mateu	MPB	APRX, M, 1626	1626
MAS	Francesca	Antoni i Joana Mateu		MPB	APRX, M, 1626	1626
MATEU	Antoni		Antonina Cabanelles / Francina Gual*	Mallorca	APRX, M, 1612	1612
MATEU	Guillem	Antoni i Antonina Cabanelles	Francesca Mercer*	Mallorca	APCCCV, pn Baltasar Almenara, sg. 27470. APRX, M, 1613	1632
MATEU	Pere		Joana Torrendell*	MPB	APCà, M, 1631	1631
MATEU	Joana		Antoni Mas	MPB	APRX, M, 1626	1626
MENGUAL	Bartomeu			Santa Margalida?	ARV, Generalitat, llibre 4829, full 55	1646
MENGUAL	Pere		Caterina Omar	Santa Margalida	APBi, Administración de S. Juan Evangelista APSnt, M, 1631	1647
MERCER	Sebastià	Gabriel i Francesca Gual		Sóller (Mallorca)	APSX, M, 1628	1628
MERCER	Bartomeu			Sóller (Mallorca)	APCCCV, pn Baltasar Almenara, sg. 27470.	1632
MERCER	Caterina	Gabriel i Francesca Gual		Sóller (Mallorca)	APRX, M, 1621	1621
MERCER	Francesca	Gabriel i Francesca Gual		Sóller (Mallorca)	APRX, M, 1612	1612
MERCER	Tomàs	Gabriel i Francesca Gual?	Caterina Fiol*	Sóller (Mallorca)	APCà, M, 1633	1633
MERCER	Gabriel		Francesca Gual	Sóller (Mallorca)	APSX, M, 1628	1628
MIR	Jaume			MPB	APCCCV, pn Baltasar Almenara, sg. 27470.	1632
MORELL	Francesc			MPB	APRX, M, 1614	1614
OMAR	Caterina		Pere Mengual	Santa Margalida (Mallorca)	APSnt, M, 1631	
OMAR	Simó			Santa Margalida (Mallorca)?	ARV, Generalitat, llibre 4829, full 55	1646
PALAU	Pere			PB	APCCCV, pn Baltasar Almenara, sg. 27470.	1632
PALLERES	Joan			MPB	APCCCV, pn Baltasar Almenara, sg. 27470.	1632
PIERA	Joan	Joan i Àngela Sala	Antonina Torrendell*	Calvià (Mallorca)	APRX, M, 1633	1633
PIERA	Antoni			Calvià (Mallorca)?	APCCCV, pn Baltasar Almenara, sg. 27470.	1632
PONT	Pere			PB	APCCCV, pn Baltasar Almenara, sg. 27470.	1632
RIBES	Joan			MPB	APCCCV, pn Baltasar Almenara, sg. 27470.	1632
TORRENDELL	Joana	Martí i Antonina Fàbregues?	Pere Mateu*	Pollença (Mallorca)?	APCà, M, 1631	1631
TORRENDELL	Antonina	Martí i Antonina Fàbregues	Joan Piera*	Pollença (Mallorca)	APRX, M, 1633	1633
TORRENDELL	Martí		Antonina Fàbregues	Pollença (Mallorca)	APRX, M, 1633	1633
TORRENDELL	Jacint	Martí i Antonina Fàbregues?		Pollença (Mallorca)?	ARV, Generalitat, llibre 4829, full 55	1646
VIDAL	Miquel			MPB	ARV, Generalitat, llibre 4829, full 55	1646

Quesa (antigament coneguda com Castellar)						
Cognom	Nom	Filiació	Cònjuge	lloc d'origen	font	Data
BAUÇA	Pere			MPB	ARV, Generalitat, llibre 4829, full 51	1646
BLANQUER	Agustí			PB	ARV, Generalitat, llibre 4829, full 51	1646
CARBONELL	Pere			PB	APCCCV, pn Lluís Guerola, sig. 27471	1627
FLUXÀ	Gabriel			MPB	APCCCV, pn Baltasar Almenara, sg. 27470.	1632
FLUXÀ	Miquel			MPB	APCCCV, pn Baltasar Almenara, sg. 27470.	1632
MATEU	Guillem				APCCCV, pn Baltasar Almenara, sg. 27470.	1632
TODORÍ	Antoni			MPB	APCCCV, pn Baltasar Almenara, sg. 27470.	1632

Fonts Documentals

AMC Arxiu Municipal de Cullera; APBi Arxiu Parroquial de Bicorb; APCà Arxiu Parroquial de Càrcer; APCCCV Arxiu de Protocols de Col·legi de Corpus Christi de València; APRV Arxiu Parroquial del raval de Xàtiva (Sant Joan); APSX Arxiu Parroquial de la Seu de Xàtiva; ARV Arxiu del Regne de València

Fonts Bibliogràfiques

CASEY, James (1981): *El regne de València al segle XVII*, Curial, Barcelona.

CISCAR, Eugenio (1977): *Tierra y señorío en el País Valenciano (1570-1620)*, Del Cenia al Segura, València.

[CTV] (2009): *Corpus Toponímic Valencià*, 2 vols., Acadèmia Valenciana de la Llengua, València.

FURIÓ, Antoni (1995): *Història del País Valencià*, Edicions Alfons el Magnànim, València.

GARZÓN I SERRANO, Pere (2014): “El massís del Caroig a principis del segle XVII”, dins *Camins, terres i paraules. II Jornades sobre els parlars valencians de base castellano-aragonesa (Énguera, 2013)* (a cura d’Emili Casanova i Pep Aparicio), Denes, p. 461-482.

GUINOT, Enric (1999): *Els fundadors del regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*, 2 vols., 3 i 4, València.

GUINOT, Enric – ARDIT, Manuel (2015): *Cartes pobles valencianes modernes (s. XVI-XVIII)*, 2 vols., Universitat de València, València.

HALPERIN, Tulio (1980): *Un conflicto nacional. Moriscos y cristianos viejos en Valencia*, Institut “Alfons el Magnànim” – Diputació Provincial de València, València.

LLÀCER LLÀCER, Joaquim (1995): *Història de Sellent*, Ajuntament de Sellent, Sellent.

MAS I MARTÍ, Josep (2014): “El repoblament postmorisc del segle XVII i els seus efectes en la castellanització de la Foia de Bunyol, la Vall d’Aiora i la Canal de Navarrés”, dins *Camins, terres i paraules. II Jornades sobre els parlars valencians de base castellano-aragonesa (Énguera, 2013)* (a cura d’Emili Casanova i Pep Aparicio), Denes, p. 483-512.

MAS, Antoni – MONJO, Joan-Lluís (2000): “Repobladors mallorquins al Sud del País Valencià després de l’expulsió dels moriscs. Cap a un estat de la qüestió”, *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 56, Mallorca, p. 275-296.

__ (2002a): “La mallorquinització onomàstica a la València del segle XVII. L’aportació de la vila de Santa Margalida”, *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes (València, 2001)*, p. 119-144.

__ (2002b): *Per poblar lo regne de València. L’emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII*, Govern de les Illes Balears – Caixa de Balears “Sa Nostra”, Mallorca.

__ (2003): “Els llinatges de creació mallorquina com a eina d’estudi de l’onomàstica del País Valencià”, *29è Col·loqui de la Societat d’Onomàstica* (Teulada, 2002), p. 523-551.

MAS, Antoni – MONJO, Joan-Lluís – MAS, Josep (2007): “Aportacions menorquines a l’onomàstica valenciana en el segle XVII”, *XIX Jornada d’Antroponímia i Toponímia (Muro, 2006)*, p. 13-25.

__ (2008): “Els mallorquins repobladors de la Ribera. Segle XVII”, *Actes de la XI Assemblea d’Història de la Ribera (Corbera, 2006)*, p. 207-239.

__ (2010): “Emigrants i repobladors mallorquins a la Vall d’Albaida després de l’expulsió dels moriscos”, *III Congrés d’Estudis de la Vall d’Albaida (l’Olleria, 2009)*, Institut d’Estudis de la Vall d’Albaida, Ontinyent, ISBN: 978-84-9235588-5-4.

__ (2011): “Aportacions eivissenques a l’onomàstica valenciana del segle XVII”, dins *XXIII Jornada d’Antroponímia i Toponímia. V Seminari de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística* (Porreres, 2010), p. 149-186.

__ (s/d): “L’aportació onomàstica balear a la Safor en el segle XVII”, dins *X Jornada d’Onomàstica. Toponímia i Antroponímia de la comarca de la Safor (Gandia, 2016)* (en premsa).

SERENA PÉREZ, Balbino (1999): *Apuntes históricos de la villa de Bicorp*, Ajuntament de Bicorb, Bicorb.

SOLER, Vicent (1977): “Les comarques de parla castellana: una qüestió oberta”, dins *Raons d’identitat del País Valencià*, 3 i 4, València, p. 49-69.

TORRES MORERA, Juan Ramón (1969): *La repoblación del reino de Valencia tras la expulsión de los moriscos*, València.

Les terres del sud valencià són terres de castells. Sovint hereus de talaies del bronze i assentaments ibèrics, els estats islàmics els van construir per a diversos usos, no només la defensa davant l'embranchida feudal. Posteriorment a la conquesta d'aquesta àrea, cap a mitjans del s. XIII els nous senyors van recuperar per al seu profit nombroses torres musulmanes (hisn-husun) sovint ampliant-les i millorant les seues infraestructures. Hui en dia, passats els segles, alguns d'aquests castells han estat rehabilitats o en la major part dels casos, reconstruïts sobre les evidències que l'arqueologia ha anat proporcionant pel que fa a plantes i disposició de les diferents seccions en cada cas. D'aquesta manera, hi ha en les nostres rodalies veritables joies de l'arquitectura medieval visitables i en perfecte estat de conservació, és el cas de castells com els de Biar, Villena o Castalla i de diferent manera, però especialment important per la seua mesura i complexitat, el de Xàtiva.

Les obres que han hagut d'afrontar les localitats posseïdores d'aquests immobles emblemàtics i singulars han representat un gran esforç, sempre compartit amb la Generalitat Valenciana i matisat mitjançant diverses estratègies com Tallers d'Ocupació o fins i tot, empreses públiques d'abast local. Però després d'obres cares i de lenta execució els resultats no s'han fet esperar. La reversió de les

De castells i identitats: el cas d'Énguera

Jaume Piqueras Juan
*Doctor en història medieval
i professor en la UNED*

quantitats invertides ha estat clara en tots els casos. Els beneficis que un castell rehabilitat o reconstruït proporciona al teixit social i econòmic de la localitat on s'ubica són molt significatius i se sostenen en el temps de forma independent fins i tot de les estacions de l'any, fent possible mitjançant un sistema de visites guiades, d'itineraris i panells explicatius així com de tallers realitzats per personal professional i especialitzat, l'accés d'un turisme cultural que ara per ara, és una de les possibilitats més serioses i viables en comarques com la nostra i especialment en algunes localitats com Énguera o Navarrés. La Canal de Navarrés és rica en aquest tipus de patrimoni per altra banda pràcticament desconegut fora de les nostres fronteres comarcals. La nostra posició a l'interior de l'antiga Governació Foral de Xàtiva, va obligar al manteniment d'una sèrie de construccions militars que ja existien abans de la conquesta i en alguns casos a la construcció de nous castells, com el de Navarrés.

Aquesta situació ens converteix en una zona ben dotada pel que fa al turisme cultural a què ens referim, de més valor afegit i major rendibilitat que les tradicionals opcions fins ara explotades en aquestes terres. És imprescindible cridar l'atenció sobre aquest tema, sobre la necessitat de recuperar el nostre patrimoni medieval que en casos com el castell d'Énguera, proporcionaria la possibilitat de enllaçar-se amb construccions com Montesa i Xàtiva, generant una "Ruta dels Castells" que, a dia de hui està ja funcionant a les comarques del Vinalopó amb gran èxit.

Pel que fa al castell d'Énguera, el seu estat de ruïna obligaria a una reconstrucció. Disposem d'alçats i cartografia de les cimentacions i seria perfectament possible treballar ja en la posada en marxa d'una opció que implicaria recuperar per a Énguera el signe més excel·lent del seu propi paisatge humà. Una situació semblant es podria afrontar a Navarrés i en altres parts de la comarca en una estratègia que dotaria a la Canal de Navarrés d'una capacitat d'atracció turística enorme unint paisatge, natura i història. En el cas del castell d'Énguera -tal volta morfològicament el més complet i complex de tota la comarca malgrat el seu estat actual- la recuperació de l'estructura de l'antic albacar o mur de protecció de la devesa podria servir per a fer una ruta d'accés alternativa al camí actual. Un sistema senzill de control a la zona de la Mota serviria per a regular l'entrada

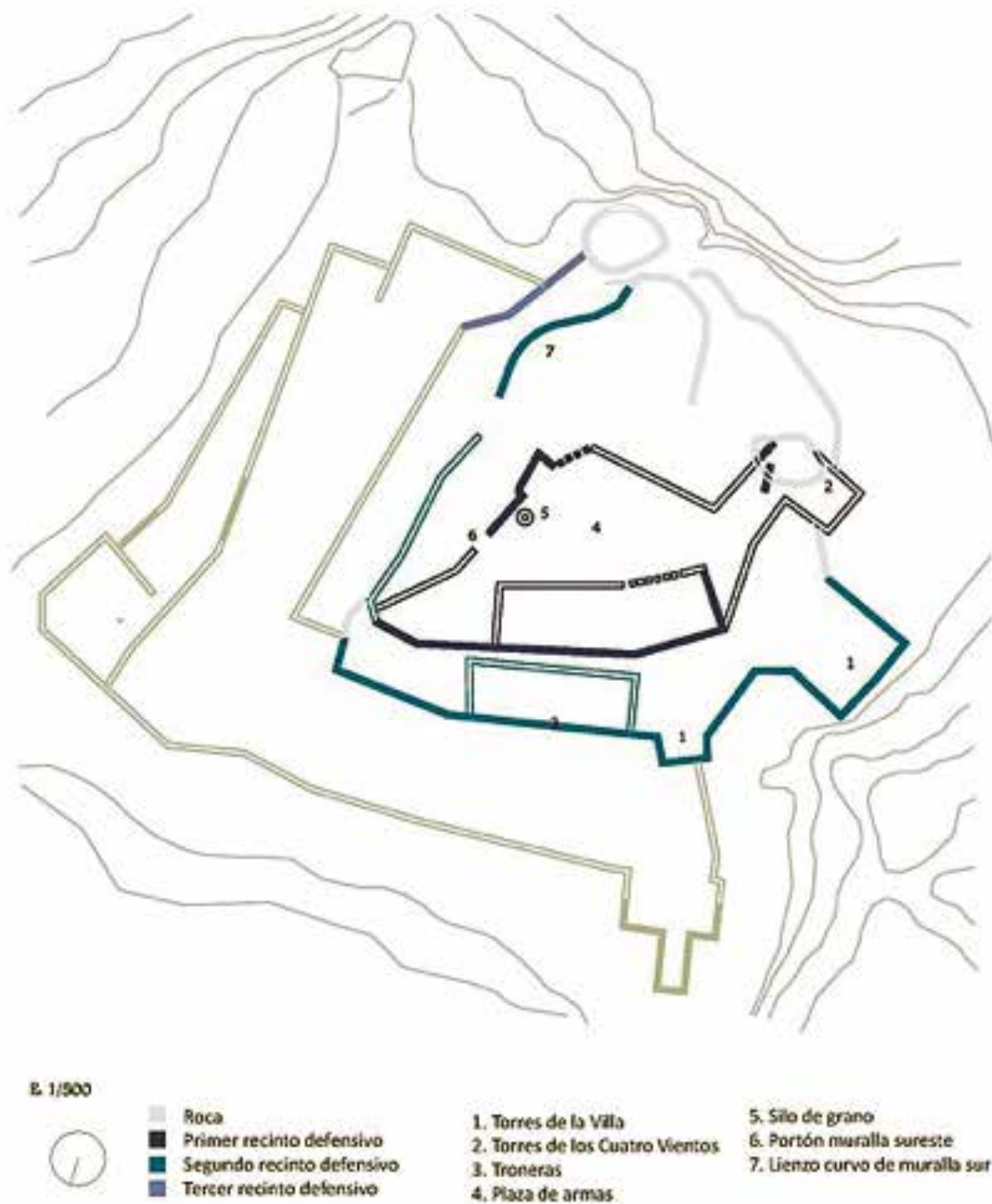
de vehicles privats, donant-se en este castell la possibilitat d'accedir d'ambdues formes. El centre d'interpretació ja existeix; el propi Museu Municipal, amb la qual cosa, els esforços s'haurien de centrar en la reconstrucció i adequació de l'entorn, una tasca feixuga però factible mitjançant la sol·licitud a la Conselleria de les corresponents ajudes econòmiques i els Tallers d'Ocupació necessaris. Ja durant la fase d'inversió una part de l'esforç estaria revertint al teixit social de la localitat, no cal dir després, amb l'obra acabada. Com és lògic, la reconstrucció del castell implicaria la millora de les

possibilitats de visita del poblat ibèric de Lucena i la incorporació a este binomi del complex de captació i conducció d'aigües de La Mota, de manera que l'oferta en el cas enguerí seria d'un molt alt valor i atractiu.

En qualsevol cas, s'ha de cridar l'atenció sobre les formes de dur a terme qualsevol iniciativa d'aquest tipus donat el fet que com deia Santa Teresa de Jesús "Dios està en las cosas pequeñas" i els detalls són allò determinant per a l'èxit de qualsevol iniciativa. Les accions dirigides a millorar el futur recuperant el nostre passat han de ser posades en

mans de professionals especialitzats i mai deixades a la mercè d'aficionats amb intencions més o menys encobertes. No es admissible per exemple, batejar el castell d'Énguera com "castillo de la Encomienda", això és un autèntic disbarat historiogràfic perquè l'objecte patrimonial i històric, el castell, ja era al mateix lloc on es troba hui, molt abans que existira el règim jurídic que ho va regir –depenent sempre en última instància, del Lloctinent de Governador de Xàtiva i del rei d'Aragó, tot ha de ser recordat- per tant, si es pren la decisió de reconstruir el passat s'ha de fer amb

Planta i murs del castell d'Énguera¹

¹ <http://guinotarq.wixsite.com/design/quienes-somos1-c191k>

rigor i dignitat. No podem permetre que en una societat cada volta més culta, Énguera siga coneguda com l'exemple d'allò que no s'ha de fer: deixar la cultura, el patrimoni i la identitat en mans d'aficionats.

La reconstrucció d'un símbol d'aquesta importància tampoc pot ser presa com a pretext per distorsionar una identitat com l'enguerina, plenament integrada a la corona catalanoaragonesa des de la presa de les nostres terres a l'Islam tal com la gastronomia, la toponímia, l'antroponímia o entre d'altres aspectes, la documentació sobre els llaços econòmics, socials i lingüístics de l'Énguera medieval i moderna, demostra. No cal demostrar res, el present ens parla ben clar tot i que podem aportar proves materials i documentals per a recolzar allò que és ben visible. Per exemple, en allò relatiu a la casa tradicional de les terres de la Vall d'Engra haurem de mirar cap a la presència de un més que significatiu component de repobladors catalans durant el període medieval, només així s'explica la predilecció pel model de casa a dos mans, planta rectangular i façana paral·lela a una de les vessants de la teulada¹, originari de les comarques tarragonines. La filiació clara de les tècniques constructives populars enguerines es repeteix al treball de la fusta, sent nombroses encara hui les portes principals d'habitatges enguerins amb els llissons aparellats "a la catalana" com es diu fora de l'àmbit valencià. Enguerins foren qui signaren a Xàtiva un contracte d'almogaveria juntament amb altres companys de Xàtiva, Canals i Albaida per al de fer fortuna per les terres alacantines al 1289² en una pràctica comuna en les terres valencianes al sud del Xúquer a la segona meitat del s. XIII. L'economia medieval a la nostra vall, predominantment agrària com a la resta del territori valencià, va ser complementada per una ramaderia extensiva que contribuï a l'aprovisionament de carn a La Costera i a La Vall d'Albaida, prova d'això és la presència històrica a la Vall d'Engra del ramat dels Espí, carnisers albaidins, durant els s. XIV i XV. Enguerins foren també els que dugueren el cognom

Engra a terres del nord valencià com la Sagunt o l'Alcoi del s. XV. Enguerins foren també els qui casaren i s'establiren a d'altres localitats properes com varen fer Domingo Aparici i Francesca Ribes, de Benigànim, el 1446³. La nostra trajectòria històrica com a poble està clara, són molt nombroses les evidències d'un històric i intens flux d'intercanvis de persones i mercaderies, de biografies i paraules amb les comarques germanes i veïnes, d'un passat i un present comú dins els territoris valencians. Per si de cas queda algun dubte sobre quina ha estat per exemple, la nostra identitat lingüística ara tant deteriorada, hauríem de recordar que els llibres de Claveria que es conserven a l'Arxiu Municipal d'Énguera i que daten del s. XVII estan escrits tots en valencià. I per si algú considera que n'hi ha mancança d'evidències, el 12 de setembre de 1705, dins el context de la guerra de Successió Espanyola, arribà una ordre del Virrei de València adreçada als Jurats i al Justícia d'Énguera⁴, les màximes autoritats municipals i l'autoritat judicial, que obligava la redacció de tota la documentació oficial del poble en castellà i no en valencià tal i com s'havia fet fins aleshores. Sense arribar a prohibir el valencià com a llengua quotidiana, s'encetava en eixe moment un complex camí d'aculturació que ens ha dut a l'estat actual, tot i que

les proves de que la llegua original es mantenia viva segles després són abundants, com es pot comprovar als llibres de Sacramentals a l'arxiu de la nostra parròquia.

Per tot això, els responsables polítics haurien de posar en marxa amb urgència les accions destinades a la recuperació d'un dels símbols més estimats i prometedors per als enguerins i enguerines, superant la seua ja coneguda "estacionalitat de quatre anys" pel que fa a la presa de decisions de llarg abast temporal, decisions que solen ser les veritablement transformadores de realitats socials tan complexes com l'actual. Correspon als nostres càrrecs electes treballar en la configuració d'un nou horitzó sociocultural, polític i econòmic per al nostre poble, una tasca de guiatge que només es podrà dur a terme amb èxit si no perdem mai de vista les nostres arrels i la nostra veritable història, deixant de costat interpretacions malintencionades i treballant per la cohesió d'un territori que necessita recuperar el seu lloc dins les comarques centrals valencianes per a poder fer front als reptes que la nova realitat econòmica del món imposa. Si no modifiquen comportaments i enterrem velles inèrcies, mai podrem reeixir d'una situació, la mal nomenada "crisi econòmica" que no és altra cosa que un gran canvi a les regles del joc econòmic i social ●

¹ Caro Baroja, J.: Los pueblos de España. Vol II. Ed Istmo. Madrid, 1981. Pàg. 388.

² TORRÓ, J.: "Malfactors alcoiàns. Noves dades sobre violències de frontera a les darreries del s. XIII" Fiesta de San Jorge. Alcoi, 1994. Pàg. 100 a 102. Sobre la situació d'inseguretat física al sud del Xúquer de 1250 a 1279, PIQUERAS JUAN, J.: *Materiales para una historia de Valencia: El periodo foral*. Espasa Calpe. Madrid, 2016. Pàg. 78-79.

³ 13-XI-1446. Arxiu de Protocols del Reial Col·legi del Corpus Christi, protocol de Bernat Lloret.

⁴ SARTHO CARRERES, C.: Geografía General del Reino de Valencia. Vol. II. Ed. Alberto Marín. Barcelona, 1919. Pàg. 348

No hace falta ser un experto en estos temas, para ver como cada año que pasa, nuestros acuíferos en la Sierra de Enguera se resienten y mucho, ante la sequía que estamos padeciendo desde hace varios años. Las lluvias ya no son tan copiosas como las de antaño, al igual que las nevadas que cubrían algunas semanas la sierra alta y que después se convertirán en pequeños ríos subterráneos, para dar de amamantar a nuestras fuentes, durante un largo periodo de tiempo.

Si hablamos de estos últimos meses, a fecha de hoy (septiembre 2016) las precipitaciones han caído en picado, apenas si superamos los 200 lm2. Pero si volvemos la vista hacia atrás en los últimos años estos han sido desastrosos, en el año 2014 la lluvia recogida fueron de tan solo 353 lm2 y el año 2015 de 578 lm2. Si seguimos con estos registros, no solo notaran la sequía las fuentes, sino también nuestros pozos.

En nuestra sierra podemos encontrar más de 125 fuentes a lo largo y ancho de nuestro término, sin contar los números pozos que existen también. Fuentes que desde hace muchos años han saciado la sed de personas y animales. Hoy en día su caudal ha bajado y mucho.

Las fuentes de nuestra tierra, sufren la sequía

José María Simón Díez

Este verano he visitado varias de ellas en la zona de **Navalón**, por ejemplo la **Teja**, que está situada a más de 800 metros, sobre el nivel del mar y que su aforo es de 6 lm2 disponiendo de un buen caudal, al igual que la de **Santich** que mantiene sus aforos por los dos chorros y que llena sin ninguna dificultad sus balsas para regar. El **Chorrico Salomón** también mantiene su aforo, la del **Morenillo** que aun bajando su caudal, mana una gran cantidad, más de 12 litros por minuto, Fuentes como la **Rosa**, **Los Bujes o Beniguengo** resisten bien a la sequía y siguen sin perder, por el contrario se sitúa el **Puntal**, **Las Fajas**, **Barranco Menores**, **Los Prats**, **Fanganchar**, **Fillol**, **Montañala**, **Pocico Calderón**, **Cerro Sancho** etc., entre otras, apenas si les caen cuatro gotas o se han secado y que para poder mantener su caudal natural debería de llover y mucho.

En la zona de **Benali**, tampoco estamos para tirar cohetes, fuentes

como **Balagre**, **Chorrico Cacer**, **Benali**, **Torcaz**, **Pocico el Hinojo**, **Cebolla**, **Pilones**, **Castillajero**, **La Capa**. entre otras se han secado desde hace muchos meses. Pero hay otras que resisten como la **Fuente Huesca** que mantienen su caudal durante todo el año.

Pero hay tres fuentes que me llaman mucho la atención que son, **Peñarroya**, **Carrasquilla**, **Pasico Pilar**, fuentes que aunque la pluviometría sea mucha o poca, el caudal lo mantienen durante todo el año, su aforo es aproximadamente entre 1 y 2 litro por minuto.

Destacar la limpieza y señalización que ha llevado a cabo la Brigada Forestal Municipal, que ha acondicionado varias fuentes, para el disfrute de los visitantes de la sierra. Posteriormente varios voluntarios de la Asociación de Adene, las han mejorado mediante obras de albañilería.

Luego la gente protesta y se enfada cuando llueve un par de días seguidos. Como echo de menos yo los días de temporal de levante, que se tiraba lloviendo seis o siete días seguidos. El problema vendrá cuando abramos el grifo de nuestras casas y no salga agua, ni para lavar, ni cocinar, ni para ducharse, a lo mejor cambiamos de opinión, o no •

MAITE: El deporte que practicas, el raspall, tiene una gran trayectoria histórica en nuestra comarca, y en estos momentos hay equipos y escuelas en diferentes localidades que tratan de recuperar o consolidar estas prácticas deportivas, sin embargo, y citando tus propias palabras, “fue ver jugar a tu padre lo que te movió a aprender a jugar”, ¿podrías explicitarnos más profundamente esta decisión?

MAR: Cuando yo era pequeña, mi padre jugaba con el club y yo veía el raspall como algo para ir a verlo a él a otros sitios; yo no tenía pensado jugar, pero, después, un día estuve jugando con él y me gustó mucho; fue a partir de ahí cuando quise apuntarme a la escuela porque sabía que otros niños, otros amigos míos, jugaban. Aunque no había chicas en aquel momento. Claro, eras tú la primera ¿todos los que lo practicaban eran chicos? Sí.

MAITE: ¿Cuántos familiares tuyos jugaban o juegan a la pilota, a parte de tu padre?

MAR: A parte de mi padre, juegan dos primos de mis padres, Andrés y Germán, y mi tío David, pero cuando era pequeño y sin competir... Y ahora tu hermano... Sí, y ahora mi hermano, que juega con los niños, en los benjamines. Por cierto, este año han ganado el campeonato.

Mar de Bicorp... val i joc

Entrevista a Mar Giménez Gascó por Maite Mollá Villaplana

MAITE: Siguiendo con tus afirmaciones, “ya no he abandonado la afición”, ¿qué podrías decirles a otros y otras jóvenes que no consideren estas prácticas como un verdadero deporte para que se decidan a practicarlo en nuestros pueblos, aquí en la Canal de Navarrés?

MAR: Les diría que prueben, que les puede pasar lo mismo que a mí. Antes de probarlo no pensaba que me iba a gustar tanto. Al final pueden llegar lejos practicándolo, ya que al haber un porcentaje tan pequeño de personas que se dedican a este deporte, es más fácil conseguir llegar más alto.

MAITE: Volviendo al campo de la formación, ¿en qué escuelas podrían inscribirse? ¿Cuántas escuelas hay en estos momentos en la comarca?

MAR: En la comarca solo está la escuela de Bicorp. Aquí acuden otros niños de Navarrés, Bolbaite, Quesa... no hay escuela en otros pueblos. En

Bicorp hay trinquete y escuela, pero en otros pueblos como Navarrés sólo se puede jugar en la calle, no tienen trinquete ni calle artificial.

MAITE: ¿Quiénes son los profesores en la escuela de Bicorp?

MAR: Cuando empecé a jugar en la escuela estaba Pascual, el antiguo alcalde, de profesor (gracias a él se construyó el trinquete); después, Armando, que ha sido un gran profesional y campeón en muchas ocasiones, y ahora este último año ha estado entrenando con nosotros Mario, hijo de Pascual.

MAITE: Lo que ha hecho que aquí en Bicorp se pueda consolidar la afición y la práctica de este deporte ha sido la construcción del trinquete, ¿no es así?

MAR: Jugar en la calle es complicado, siempre hay coches aparcados, tienes que pedir permiso, que te quiten los coches... resulta muy difícil.

MAITE: ¿Qué nos puedes decir de tu trayectoria deportiva pasada, presente y futura? ¿Podrías profundizar en esta afirmación: “ahora mi padre es el mejor entrenador”? ¿Compaginas bien la práctica deportiva con los estudios y con la vida en general?

MAR: En un principio, yo entrenaba en la escuela jugando únicamente a raspall, casi siempre con chicos, participando en los juegos escolares

(benjamines, alevines, infantiles y cadetes, que es donde estoy ahora, aunque es mi último año).

En el año 2012, un grupo de chicas de Bicorp decidieron inscribirse en el Campeonato Autonómico de Tríos y me pidieron que jugara con ellas. A partir de ahí, empecé a conocer a un montón de chicas de otros clubs, que también jugaban, y a participar en otros campeonatos individuales femeninos.

En el año 2013, desde la federación me preseleccionaron para jugar a One Wall en un campeonato europeo de jóvenes, y finalmente fui seleccionada para ir a Bélgica junto a otras siete jugadoras.

A partir de ahí, el One Wall empezó a gustarme cada vez más, y aunque en la escuela de Bicorp no se practica, ya no he parado de entrenar y jugar desde entonces; normalmente, con mi padre, aunque, cuando él no puede, a veces entreno sola. Juego partidas contra él, y juntos mejoramos cada día, a base de muchas horas de entrenamiento. Él es el mejor entrenador porque ha ido a todas mis partidas, conoce la estrategia y mis puntos fuertes y débiles.

MAITE: *¿Compaginas bien la práctica deportiva con los estudios y la vida en general?*

MAR: A veces resulta difícil. Si tengo un examen al día siguiente y he de ir a entrenar, tengo que quedarme hasta más tarde estudiando, pero lo hago con gusto. Prefiero entrenar una hora y

quedarme una hora más estudiando, a no entrenar nada. Aunque, a veces, si el examen es difícil, renuncio al entreno.

MAITE: *¿Cuáles dirías que son las características primordiales de tu juego?*

MAR: Creo que mi punto más fuerte tanto en raspall como en One Wall es el saque. Otra característica de mi juego es que consigo más resultados por debajo que por arriba, hago mejor lo que se conoce como *raspada*. En One Wall, que es un juego de mucha movilidad, soy bastante rápida y ágil.

MAITE: *¿Qué nos dices del One Wall...? ¿Es una modalidad que te ha dado muchas alegrías, ¿te gusta más que la pelota en la calle?*

MAR: Sí, me gusta más por lo que he dicho antes, porque puedo salir fuera. De esta manera puedo conocer otros ambientes y a otras personas y mejorar. Ir a campeonatos me incita a superarme.

IETEC: *Con el raspall, que estás en categoría de cadete, no tienes posibilidad, por lo que estás diciendo, de ir a jugar a otros países... ¿queda reducido a Valencia?*

MAR: Sí... aunque creo que en Pascuas de este año la selección valenciana fue a jugar contra la del País Vasco, pero en la modalidad de One Wall. También juego en la primera categoría femenina del campeonato autonómico de tríos y de parejas.

MAITE: *¿Consideras como un aspecto negativo que desde los ayun-*

tamientos, desde las escuelas-institutos... sólo se ofrezca como deporte en Navarrés? ¿Crees que desde la mancomunidad de la Canal de Navarrés se debería de hacer un mayor esfuerzo divulgativo, económico... para promover y consolidar este deporte en la comarca?

MAR: Creo que no se conoce lo suficiente porque yo he hablado con gente de la misma comarca que no sabía nada de este deporte. En cambio, en Bicorp nunca ha dejado de ser popular. Creo que todos deberían conocerlo, porque es propio de la comarca y de la Comunidad Valenciana. Si no lo conocen, no lo pueden valorar.

IETEC: *¿Tú estudias en Navarrés? ¿Cómo desarrollan en el instituto de Navarrés el raspall como deporte y como actividad deportiva dentro del propio instituto?*

MAR: En el instituto de Navarrés hay un trinquete y lo practican bastante. Yo estos últimos años estaba exenta de la asignatura de Educación Física, porque tenía la condición de deportista de élite, pero creo que hay siempre un apartado del trimestre de *pilota valenciana*, aunque a la mayoría de gente no le gusta y prefiere otros deportes. En mi opinión creo que está bien promocionarlo y practicarlo durante todos los cursos.

IETEC: *¿Tienes más compañeros de instituto que se dediquen a practicar este deporte?*

MAR: Este año ha comenzado a jugar un chico de Navarrés a partir de

conocerlo en el instituto y ha venido a la escuela de Bicorp.

MAITE: *Has ganado muchas partidas y campeonatos, pero ¿cuál ha sido el premio que más ilusión te ha hecho?*

MAR: Creo que la partida que más ilusión me ha hecho ganar fue el campeonato europeo de jóvenes sub-15 en Italia, porque había estado durante un año practicando con mis compañeras, y ganarlo fue un orgullo, a partir de ese momento me convertí en campeona sub-15 europea. Fue la primera partida importante que gané, era por parejas y jugaba con una chica que se llama Victoria, de Valencia, y otra chica de Beniarbeig, Fani, (éramos tres e íbamos cambiando). *¿En qué ciudad italiana se celebró?* En Casale Monferrato, cerca de Turín

MAITE: *¿Qué le dirías a una persona que afirmase que la pilota es un juego de hombres?*

MAR: Pues... la pilota está promocionada como un juego de hombres, pero últimamente, estos últimos años, las mujeres están abriéndose paso en este el mundo, cada vez hay más competiciones femeninas. La Federación de Pilota Valenciana está introduciendo nuevos campeonatos y lo están haciendo muy bien para que la mujer entre en este deporte.

MAITE: *De hecho, ¿aquí en Bicorp hay equipos femeninos?*

MAR: Sí, hay uno en tercera y otro en primera. En esta última categoría, en la cual juego yo, este año hemos quedado subcampeonas.

MAITE: *¿Crees que está consolidado el juego femenino, que ha venido para quedarse?*

MAR: Creo que sí, no es una moda.

MAITE: *No sé si os dais cuenta de que estáis rompiendo tabús, que en*

realidad tú y tus compañeras estáis haciendo algo que hace unos años era impensable que pudiera ocurrir. Me refiero al hecho de que haya tantas jugadoras femeninas, y concretamente en Bicorp, en un pueblo tan pequeño...

MAR: Sí, lo había pensado... y a mí no me ha pasado, pero conozco amigas que han ido a trinquetes para ver una partida y las han mirado raro... porque se supone que sólo los hombres se interesan por este juego, al menos hasta hace poco...

MAITE: *Hace poco también fuiste la primera mujer que jugó en el Trinquete Pelayo, nunca había entrado allí una mujer a jugar...*

MAR: Sí, fue hace unos meses... como partida profesional era la primera vez, fue una bonita experiencia...

IETEC: *Cuando vas a jugar por ahí, ¿ves mujeres entre el público? Hace 3 o 4 años vi una partida de trinquete y observé que cuando la cámara pasaba por la grada... no había ni una sola mujer... por eso lo pregunto, porque me quedé sorprendido...*

MAR: Sí... hay menos mujeres que hombres entre el público, pero la verdad es que la proporción de público femenino va aumentando con los años. En los trinquetes, como la escalera se ha considerado peligrosa, las mujeres se han situado en el gallinero. Pero en las partidas en la calle siempre ha habido muchas aficionadas.

MAITE: *¿Cómo crees que ha influido en Bicorp la construcción del trinquete? y ¿cómo se explica que en un pueblo tan pequeño haya tantas figuras de este deporte...?*

MAR: Creo que ha influido positivamente, porque en la escuela también ha comenzado a practicarse, y en un futuro muchos de los alumnos y alumnas se convertirán en nuevos miembros del club. El

equipo femenino ha comenzado a jugar en el trinquete... a lo mejor si no hubiera habido trinquete, no se hubiera desarrollado... y posiblemente yo tampoco hubiera continuado, porque hasta que no jugué con chicas estuve planteándome dejar el raspall, ya que me aburría jugar con chicos.

MAITE: *¿Qué era lo que pasaba?*

MAR: Cada vez los chicos tenían más fuerza y yo me iba quedando atrás, y me veía... no sé, excluida.

IETEC: *El raspall o el One Wall... ¿son juegos de fuerza o son juegos de fuerza y estrategia o de fuerza, estrategia y habilidad?*

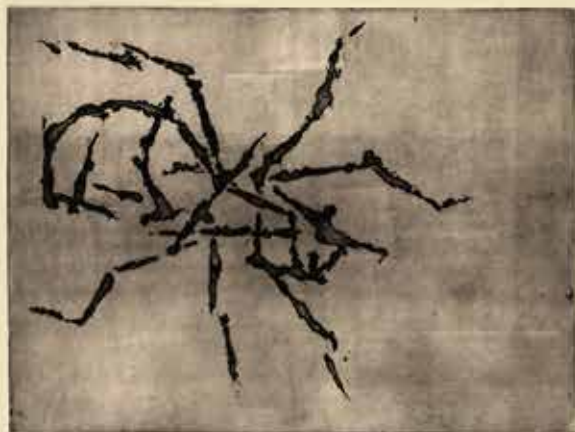
MAR: Creo que es una combinación de las tres últimas, porque necesitas estrategia para conocer el juego del contrario; la fuerza es importante (si juegas con chicos es más complicado), ya que quien más fuerza tiene, más lejos la envía, y necesitas estrategia para colocar la pelota (tirarla por el medio es muy fácil para el rival).

MAITE: *¿Sería interesante promover una escuela comarcal que consolide el trabajo que las escuelas locales están haciendo... que hiciera posible intercambios nacionales y/o internacionales?*

MAR: No sé... estaría bien que en la comarca se pudiera entrenar en todos los sitios... Bicorp está bastante alejado... otros pueblos como Anna o Chella lo tienen más complicado para venir a entrenar a aquí... sería positivo que hubiese escuelas en otras poblaciones de La Canal.

MAITE: *...o que la escuela de Bicorp se convirtiera en escuela comarcal, sería interesante, igual favorecería la práctica del deporte.*

MAR: Empezarían a practicarlo más niños de otros sitios.

MAITE: ¿Cuántos equipos hay inscritos? ¿Cuántas personas hay en la escuela?

MAR: Hay en todos los niveles y edades: benjamín, alevín, infantil y cadete. Este año no había juveniles, pero otros años sí que ha habido. Como sólo se puede competir con la pelota, los niños se apuntan a ese deporte y empiezan a jugar desde pequeños. En la escuela hay unas 30 personas matriculadas. El club de Bicorp es el que más equipos aporta a las competiciones autonómicas en todas las categorías, porque en otros clubes practican modalidades diferentes al raspall, como la galotxa.

MAITE: ¿Cómo son las pelotas con las que juegas? ¿Dónde obtenéis el material?

MAR: Son diferentes: la pelota de One Wall es similar a la de frontenis, pero con menos presión; la de raspall es de plástico o vaqueta, más pequeña y más dura. Respecto al material, lo obtenemos de la Federación.

IETEC: ¿El raspall queda circunscrito a un área geográfica concreta?

MAR: Sí... a La Canal de Navarrés, La Costera, La Safor, y también a La Marina Alta... en otras zonas se practican más otras modalidades.

IETEC: ¿Cómo ves tu futuro como jugadora de raspall, como jugadora de One Wall, pero también como persona?

MAR: Veo la pelota como un hobby y no tanto como una realidad profesional, porque a nivel femenino no se puede ganar dinero por ello, pero espero seguir practicándolo. En cuanto al One Wall, me gustaría llegar más lejos, salir de Europa, intentar llegar a América (que es donde está el nivel más alto), y intentar también llegar a la cima en Europa. Este último año estoy en el nivel 7 del ranking de Europa, intentaré participar en más campeonatos y llegar al nivel 1. Por otra parte, me gustaría ir a la universidad y estudiar algo relacionado con las ciencias de la salud, pero todavía no tengo claro qué.

MAITE: Mar, alguna última reflexión...

Una última reflexión que me gustaría trasladar es que las chicas que estén valorando la posibilidad de jugar, que no renuncien por su condición de mujeres. Hay competiciones femeninas a las que pueden acceder •

MAR GIMÉNEZ GASCÓ

Modalidad "Raspall":

- Juegos Escolares Comunidad Valenciana.
Campeona Femenina Infantil en 2014 y Cadete en 2016
- Campeonato Autonómico Individual de Raspall:
Subcampeona Categoría Promoción: años 2012 y 2013.
Campeona Categoría Promoción en 2014.
Campeona Categoría Absoluta en 2015.
- Campeonato Autonómico de Trios:
Campeona Primera Categoría en 2014.
Subcampeona Primera Categoría en 2016.
- Campeonatos de Tecnificación:
Campeona en parejas sub-23 (2016).
Campeona individual sub-18(2016).

Modalidad "One wall":

- Juegos Escolares Comunidad Valenciana.
Campeona Femenina Infantil en 2013 y Cadete en 2014 y Juvenil 2016.
Subcampeona Femenina Cadete en 2015.
- Campeonato Autonómico Individual de One Wall:
Campeona en Categoría Promoción: años 2014 y 2015.
Campeona en Categoría Absoluta 2016.
- Campeonato de Europa de jóvenes de One Wall.
Subcampeona Sub-15 en Ciney (Bélgica) en 2013.
Campeona Sub-15 en Cassale Monferrato (Italia) en 2015.
- Open de One Wall Internacionales.
Campeona por parejas en Categoría Femenina Absoluta en 2016 en Francia.
Campeona Individual Femenina Absoluta en Open de España 2016.
Campeona Individual Femenina Absoluta en Open de Bélgica 2016.
Subcampeona por parejas en Categoría Femenina Absoluta en 2016 en Bélgica.

Amb les dades de l'atur al davant, una cosa està totalment clara, tenim un problema, i és un problema greu que no millora de forma definitiva, tot i el pas del temps, un problema quotidià que contradiu els arguments del govern en relació a la bona senda econòmica, les bones dades macro-econòmiques, el nombre de turistes que aquest estiu han decidit passar les seues vacances al País Valencià...

Una problemàtica que afecta profundament a la Canal de Navarrés només pel fet de ser una zona rural. Les dades són clares, l'atur al mes d'agost ha pujat, i aquest no és un fet que ens haja sorprès a ningú. A la comarca hi ha un total de 1.443 persones parades, de les quals 644 són homes i 799 dones a l'agost de 2016. D'aquestes

Atur, població, joventut...
què passa a la
Canal de Navarrés?

Marina Aparicio Barberán
polítologa

persones en atur, segons les dades del Servef, 89 són menors de 25 anys -62 homes i 36 dones-, 539 són persones entre 25 i 44 anys -217 homes i 322 dones- i 806 són majors de 44 anys -365 homes i 441 dones. És a dir, 637 de les persones en atur al mes d'agost d'aquest any es troben entre els 16 i 44 anys, com observem a la figura 1.

Al mateix temps a la nostra comarca tenim una taxa d'atur del 13.87% -segons les dades d'ARGÓ¹-, distribuït de la següent manera:

Si fem un anàlisi de les dades desagregades pels municipis que conformen la nostra comarca observem que els pobles amb un nombre més elevat de demandants d'atur són, per ordre, Énguera, Xella i Navarrés -figura 3-, que, al mateix temps, són els municipis amb més població de tota la comarca. I són aquelles persones amb (1) la primera etapa d'educació secundària sense graduat escolar i (2) la primera etapa d'educació secundària amb graduat escolar aquelles que en major mesura conformen el total de aturats a la Canal de Navarrés; per altra banda, el menor nombre de aturats es caracteritzen per tindre (3) estudis de primària incomplets, (4) cap tipus d'estudi i (5) un ensenyament universitari oficial de màster, segons les dades del Servef -estadística SISPE.

FIGURA 1. DEMANDANTS ATURATS PER GRUP D'EDAT I GÈNERE A LA CANAL DE NAVARRÉS

	> 25 anys	25-44 anys	< 44 anys	Total
Dones	36	322	441	799
Homes	62	217	365	644
Total	98	539	806	1443

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del SERVEF (agost 2016)

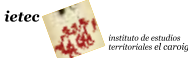

FIGURA 2. DEMANDANTS ATURATS PER SECTOR D'ACTIVITAT A LA CANAL DE NAVARRÉS

Agricultura	74
Indústria	226
Construcció	161
Serveis	889
Sense activitat econòmica	93

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del SERVEF (agost 2016)

FIGURA 3. DEMANDANTS ATURATS PER GÈNERE I MUNICIPI

	Dones	Homes	Total
Anna	1118	81	99
Bicorp	27	23	50
Bolbait	746	81	42
Xella	142	1302	72
Énguera	249	1834	32
Millars	30	23	53
Navarrés	144	99	243
Quesa	223	05	2

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del SERVEF (agost 2016)

FIGURA 4. EVOLUCIÓ DEL PADRÓ MUNICIPAL (2013-2015)

	2013	2015 (gener)
Anna	2.640	2.712
Bicorp	549	533
Bolbait	1.397	1.389
Xella	2.752	2.604
Énguera	5.872	5.083
Millars	401	387
Navarrés	3.322	3.104
Quesa	718	690
Total de la comarca	17.651	16.502

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'IVE i INE (setembre 2016)

¹ www.argos.gva.es/bdmun/pls/argos_mun/DMEDB_COMADATOSINDICADORES.Dibujapagina?aNComaId=22&aNIndicador=3&aVLengua=c

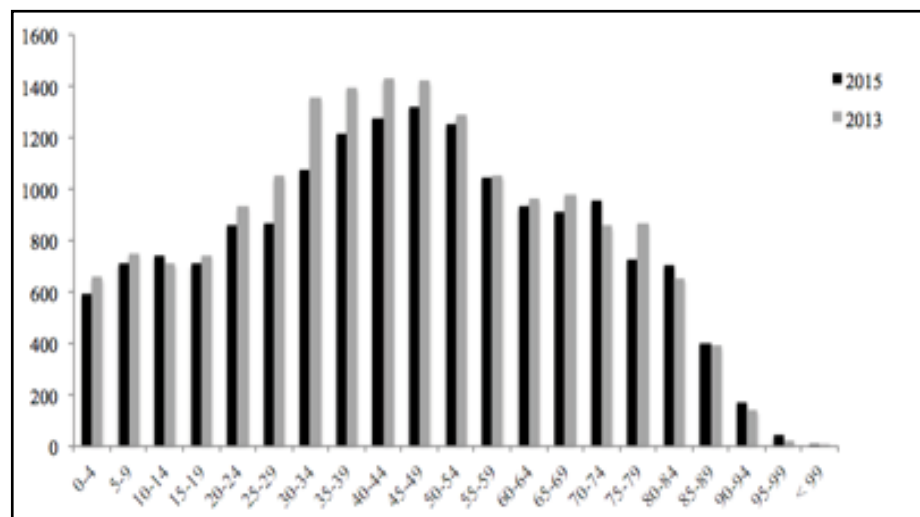
A banda d'aquestes dades, també és important assenyalar quina ha estat l'evolució al llarg dels anys 2013 i 2015 de la població municipal, ja que d'aquesta forma, podem observar si existeix un creixement de població o no als pobles i a la Canal de Navarrés.

Com podem vore, tots els municipis menys Anna que augmenta en 72 persones, han reduït el seu nombre de persones empadronades, però ací la dada rellevant seria observar en quines franges d'edat s'ha produït aquesta reducció poblacional, per poder determinar si ha estat produïda per defuncions o per mobilitat poblacional –figura 5.

Segons les dades de l'Institut Valencià d'Estadística el nombre de persones empadronades a la Canal de Navarrés entre els anys 2013 i 2015, ha baixat en 1.149 persones. De fet, com he senyalat abans, a la figura 5 podem observar com les franges d'edat 25-29 i 30-34 són les que més caiguda pateixen, fent-nos pensar que, com molts estudis mostren (<https://fundacionivafa.files.wordpress.com/2015/04/documento-de-sc3adntesis.pdf>), les persones més joves són les que canvien el seu lloc de residència. És el conegut èxode rural dels joves que comencen la seua trajectòria de vida fora de la seua comarca quan tenen que continuar amb els seus estudis i/o buscar oportunitats laborals, és a dir el jovent que arriba a disposar d'una qualificació universitària o altres tipus de Formació Professional –un jovent que quan ix és probable que no torne-; un èxode rural que, potser, no és tant greu a la nostra comarca, però si continua aquesta tendència actual d'envelliment poblacional i mobilitat territorial del jovent sí podria donar-se un fort risc real, com ja està passant a altres comarques i pobles de l'interior del País Valencià.

Com ja comentava Artur Aparici a les jornades que celebrarem el 2014 en relació amb el tema generador de **Territori, bon viure i economies diverses**, “la itinerància és el tret essencial i l'element clau per entendre la vida quotidiana” dels pobladors dels municipis rurals moderns, i aquesta constant de mobilitat territorial “es produeix per diferents motius: (a) per motius laborals (...), (b) per motius comercials (...), (c) per raó d'estudis (...), (d) per motius de salut (...), (e)

FIGURA 5. POBLACIÓ SEGONS L'EDAT ENTRE 2013 I 2015

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'IVE (setembre 2016)

per motius d'oci i temps lliure (...), (f) per a realitzar gestions (...).²

I és que, tot i la possible qualitat de vida als municipis de Canal de Navarrés, segueix la percepció general que no s'ha reduït suficientment el diferencial de benestar respecte a les àrees urbanes i, per tant, no es percep per part del jovent com un lloc “desitjable” per a residir i construir un projecte de vida. És a dir, les diferències de qualitat i condicions de vida entre les àrees rurals i les àrees urbanes són claus: la proximitat de xarxes viàries, la existència de vida cultural i econòmica, el grau d'activació de la societat que viu a aquests municipis, el desenvolupament dels serveis públics...²

Conjuntament a les dades d'atur, les del padró municipal, i la percepció que són aquelles persones més joves les que canvien de lloc de residència, potser encara aquestes no semblen suficientment rellevants comparant-les amb altres comarques... és per això que és interessant tindre en compte també i analitzar els indicadors de pobresa i condicions de vida de les gents de la Canal de Navarrés. Malauradament, les dades no són millors, trobem que un 20.5% de la població està en risc de pobresa, un 31% en risc de pobresa i exclusió social –índex AROPE- i un 50.5% amb dificultats reals d'arribar a final de mes, segons les dades de 2014 de l'Institut Valencià d'Estadística.

Si continuem pensant que no són unes dades suficientment elevades i preocupants, potser tindríem que

començar a plantejar-nos algunes preguntes fonamentals... com és possible que hi haja tanta pobresa?, quines mesures estan adoptant-se per part de cadascun dels ajuntaments?, i per part de les mancomunitats?, quines són les polítiques als nostres pobles per a revertir aquesta tendència a l'empobriment tant de les persones com del territori?, i què passa amb el jovent de la nostra comarca?... o millor preguntar-ho d'altra forma, hi ha jovent a la Canal de Navarrés, un jovent que dinamitze i siga capaç de revertir amb les seues idees i propostes la tendència a l'empobriment? Unes preguntes que, malauradament, ens durien a d'altres quan fórem conscients de l'índex d'envelliment de la nostra comarca, un 179.1% al 2015, segons l'Institut Valencià d'Estadística. Com és possible que la Canal de Navarrés tinga un índex d'envelliment tan elevat? Les respostes a aquestes preguntes la coneixem tots i totes les que som de la comarca i visquem o hem viscut allí, la resposta la veiem quotidianament i és la pèrdua poblacional continua dels cohorts poblacionals més joves –fet que comporta el continu envelliment poblacional de la nostra comarca- i la inexistència d'oportunitats laborals reals als nostres territoris per a construir un projecte de vida que possibilita viure i no sobreviure als nostres territoris –fet que comporta la necessitat, al millor dels casos, treballar fora de la comarca o la necessitat de traslladar-te a altres llocs amb més oportunitats laborals i de vida •

² APARICI, Artur: 'La sostenibilitat social dels pobles de la Canal de Navarrés' en: SÁNCHEZ, Amat, APARICIO BARBERÁN, Marina, APARICIO GUADAS, pep (2015). *Territorio, buen vivir y economías diversas. Nuevas oportunidades para el desarrollo económico y la cooperación territorial*. Papeles el Caroig. Énguera.

³ Veieu: APARICIO GUADAS pep: *A pas de llop*: 16 i 30 de juliol al diari Levante.EMV; *Nostàlgia del futur*: 12 i 26 d'agost al diari Levante.EMV.

El territori, l'espai i les decisions públiques

La planificació econòmica, en general, i la turística, en particular, no sempre resulta fàcil per la gran quantitat de variables presents i d'actors que hi intervenen. Cal cercar els màxims consensos entre els agents implicats, siguen aquests públics o privats, i considerar els nombrosos elements que l'afecten des de diverses àrees competencials.

L'equilibri entre aquests interessos públics i privats i el respecte a la seua particular visió que sobre els recursos disponibles tenen ambdós sectors, ha d'esdevenir pedra angular de qualsevol document de planificació.

El debat que la planificació d'accions desperta en relació als possibles canvis en els costums i en les tradicions provocades pel mateix desenvolupament, així com els conflictes que pugua generar al voltant de la sostenibilitat i conservació dels recursos patrimonials convertits en productes turístics, ha d'estar obertament damunt la taula per tal de cercar la seua optimització.

Davant qualsevol actuació per a l'impuls del turisme en la zona, cal considerar sempre els possibles inconvenients i anticipar-se als problemes que hi puguin aparèixer. És evident que un pla director no té el mateix rang que altres figures de la planificació territorial, però hauria de poder influir en el seu contingut i ser capaç de provocar alguns canvis, per tal que les accions decidides i consensuades siguen finalment acceptades oficialment, i objecte d'especial atenció gràcies a la seua inclusió en plans generals d'ordenació urbana, de gestió o d'especial protecció.

En qualsevol cas, tal com apunta un dels documents de referència a l'hora d'abordar la qüestió turística d'interior, que ha estat publicat per la Conselleria de Turisme de la Generalitat Valenciana sota el títol de Pla Director de Turisme d'Interior de la CV 2011-2015, la planificació ha de realitzar-se des d'una perspectiva estratègica, tant des del punt de vista del territori com a contenidor dels recursos patrimonials i escenari de tota l'activitat turística, com

***València Turisme, nous temps i noves realitats a la gestió pública valenciana. Algunes propostes per a la zona del CAROIG**

Pau Pérez Ledo

*Director del Patronat Provincial de Turisme de València;
Professor al Grau en Gestió Turística de la EPSG de la UPV*

del producte turístic i el mercat al qual s'adreça, per a canalitzar la necessària comercialització de l'oferta present i la que pugua generar-se en el futur.

És aquest un territori amb nombrosos i valuosos recursos patrimonials tangibles i intangibles, però amb escàs producte turístic consolidat. El sector públic actua amb aparent descoordinació i sembla escassa la complicitat entre els municipis del territori per aconseguir objectius comuns. El sector privat en general no mostra massa interès pel turisme, si bé cal destacar algunes associacions de productors agrícoles i al món del vi.

Pel que fa al territori, el fet del seu aïllament secular per raons geogràfiques, ha configurat amb el pas dels segles un paisatge natural de gran valor, al qual actualment es pot accedir gràcies a una xarxa de comunicacions que podem considerar suficient encara que sempre millorable.

El paisatge natural es complementa amb un ric paisatge cultural i patrimonial que en l'actualitat és en gran mesura accessible al visitant de manera gratuïta. Els recursos públics, quan són visitables amb una tarifa de preus, són valorats de diferent manera atés que el preu pel seu consum, augmenta la percepció de valor del visitant, i permet una ajuda en el finançament per al seu manteniment i millora constant, garantint així la seua sostenibilitat.

Evidentment, posar preu a allò que hui és gratuït, comporta obligatòriament un augment de la qualitat del producte generat, tant en les qüestions relacionades amb la seua estètica o presentació física com amb la seua funcionalitat, o els aspectes que tenen a veure amb la interpretació i divulgació d'allò que representa el producte, des de la perspectiva cultural o històrica.

Els municipis i el territori del Caroig atresoren un patrimoni impressionant i ric, però també un paisatge fràgil, que requereixen que la planificació i les futures accions estiguen fonamentades en el respecte a aquest i la seua sostenibilitat. No es poden precipitar les accions i la planificació hauria d'executar-se pausadament.

El patrimoni cultural, paisatgístic, històric o gastronòmic no sempre està relacionat amb l'activitat turística. La seua explotació pot ser complementària d'altres tipus d'activitat econòmica. Perquè esdevinguen útils per a la creació de productes turístics i l'activitat econòmica que genera el turisme, caldrà donar-los valor i integrar-los en aquesta definició d'espai turístic.

Per al comerç, les visites, sobretot quan són organitzades i amb autobusos, no suposen cap avantatge per a ells. Generalment es tracta d'un pas breu i precipitat que aporta escassos beneficis al sector, pel fet que els visitants no disposen de temps suficient i no poden fer efectiva cap compra ni activitat complementària.

Davant l'escassa consciència general de la utilitat del turisme com a dinamitzador de l'economia local, és fonamental per a la potenciació del sector en la zona, que tota la ciutadania junt amb els diversos actors econòmics hauria de ser còmplice dels objectius del pla i coneixedora dels recursos patrimonials, culturals, històrics, gastronòmics o relacionat amb el vi entre d'altres, per tal d'arribar a consolidar una gran xarxa de guies turístics per tot arreu del territori i, amb això, fer sentir al visitant l'amabilitat i l'hospitalitat per cada racó, casa o establiment.

El tema de la formació des de tots els vessants es veu com una necessitat permanent de qualse-

vol destinació turística, perquè amb coneixement i especialització personal, institucional o empresarial, poden aconseguir-se objectius col·lectius com els que aquest pla pretén aconseguir. És cabdal, com a punt de partida, definir l'espai turístic i la voluntat de convertir aquest sector en un sector actiu, ordenat i generador de riquesa. No menys important és la decisió de continuar sent lloc de passada o convertir la zona en referent perquè el visitant vulga venir a visitar-la, adreçant les accions cap a aquesta fita.

És important evitar les errades del passat i treballar de valent per tal d'encertar amb l'elecció del camí a seguir en el futur. Sols així podrà garantir-se l'èxit de les accions decidides i amb això evitar ineficiències i el consum de recursos i esforços innecessaris en la seua execució. Venim d'una època dolenta on els recursos econòmics de l'administració pública han estat malbaratats i on les opinions tècniques no han estat considerades com mereixien. L'opinió generalitzada dels participants ha sigut que la inversió pública realitzada en la zona els darrers anys mancava d'objectius ben definits i es va executar amb cert descontrol.

Es va implementar la quantitat d'actuacions, obres i inversions per damunt de la seua qualitat i de la seua sostenibilitat futura. De vegades les institucions han mostrat poc respecte cap al patrimoni i part d'ell, que mai no podrà ser recuperat, s'ha deixat perdre per desídia. La manca de figures de control efectives ha contribuït a aquesta desfeta i quan aquestes existien, el seu incompliment ha estat la dolenta realitat. En altres casos, s'ha evidenciat una manca de compromís amb el medi natural i el paisatge tant per part de l'administració pública com del sector privat.

La col·laboració amb el patronat de turisme de València com a oportunitat

Els nous temps en la direcció del Patronat de Turisme de la Diputació de València i la línia de treball encetada, generen per al territori una important oportunitat, si finalment hi ha capacitat de donar una resposta adequada a la demanda de col·laboració de l'ens provincial. El canvi de nom i de marca turística provincial realitzat en 2016 pel Patronat, vol optimitzar el potencial turístic de la nostra capital vinculant-la al turisme de la província. Aquesta acció suposa no sols un canvi de

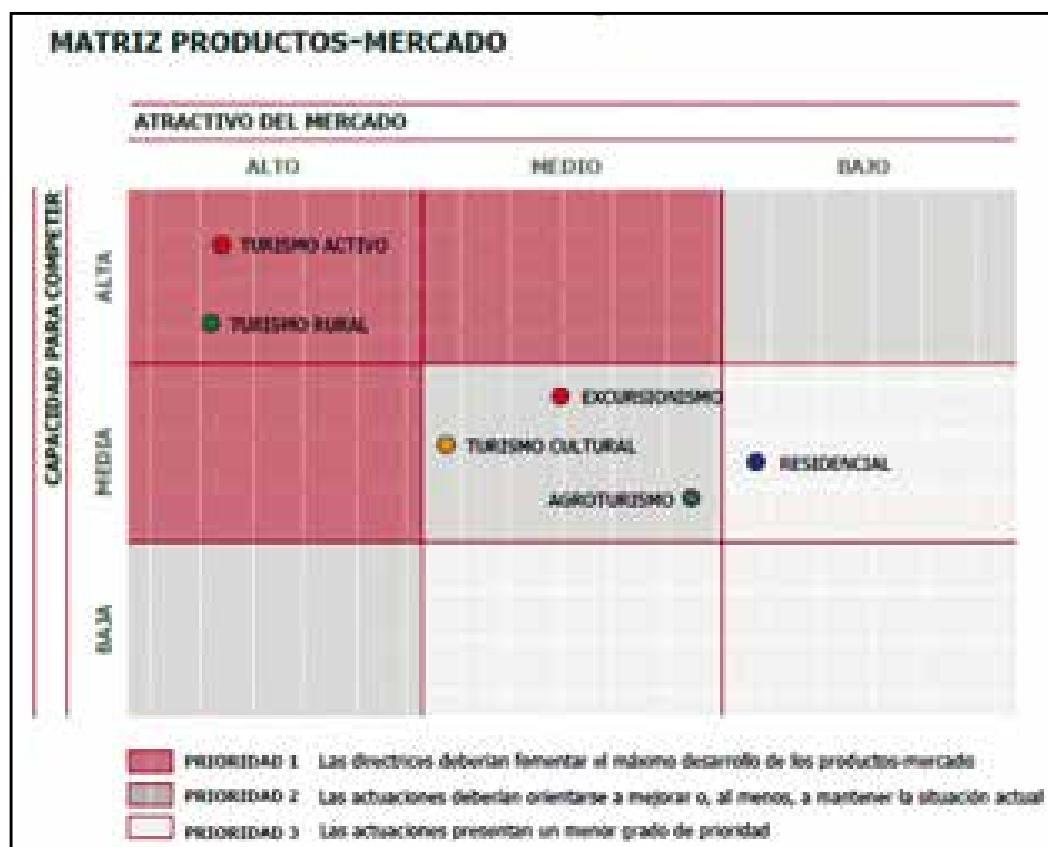
logotip o marca, sinó un canvi de paradigma en la política a desenvolupar per la Diputació mitjançant el seu patronat.

Sota el principi que no paga la pena promocionar si no hi ha producte, l'organisme vol contribuir a la conversió real dels recursos turístics dels pobles i la província en producte turístic de consum, entés aquest com l'element capaç de generar riquesa, i fer possible negoci turístic on abans sols hi havia un recurs que podia fins i tot consumir-se gratuïtament pel públic. L'aposta que suposa posar en marxa un departament específic per a la creació de productes turístics a la província, vol fer possible la seua visualització i definició i representa una oportunitat per als pobles objecte d'aquest pla director.

Amb aquesta definició serà possible la conversió desitjada de recurs en producte capaç de generar interès per al visitant, aconseguir que aquest estiga disposat a pagar per gaudir-lo i, amb això, generar la necessària riquesa per a l'impuls d'un sector que mereix especial atenció pel seu potencial de dinamització econòmica directa i indirecta.

La idea de crear un catàleg amb els productes turístics de la zona requereix la necessària interlocució amb els actors que a cada territori poden contribuir a aquesta visualització i definició, i és per això que els objectius del patronat en aquesta línia tenen en el projecte de redacció del present pla director una font d'informació essencial per poder fer-lo possible.

El canvi de criteris i paradigma en relació a les polítiques de promoció econòmica des de la perspectiva turística, permet afirmar que a partir d'ara s'habilitaran línies d'ajuda i suport específics per a la creació del producte donant, per descomptat, suport als productors o generadors d'aquests elements bàsics per a la indústria turística. Aquesta particular oportunitat se suma a les moltes que podem detectar i que caldrà aprofitar, si volem que el turisme esdevinga en el futur en motor d'activitat econòmica.

Algunes propostes per a millorar el turisme a la zona del Caroig

Una és el Turisme Actiu en totes les seues variants que la destinació permeta sense posar en perill la sostenibilitat del sistema agroecològic i patrimonial. Altra modalitat serà el Turisme Rural, en clara ascensió però amb una sèrie de problemes estructurals que la fan estar immersa en un procés de transformació i reinvenició constant i requereix de bons professionals i de xarxes interrelacionades d'informació, vendes, catalogació patrimonial...

Altres mercats turístics on la Canal de Navarrés tenen un fort atractiu i una capacitat de competir mitjana-alta és el mercat de l'excursionisme així com el del Turisme Cultural i agroecològic. No exempt de riscos i amenaces que detallem també en aquest document, al territori es presenten nombroses oportunitats que cal tenir en compte i aprofitar adequadament. La millora de les carreteres, sent alhora i paradoxalment una amenaça, facilita i millora les comunicacions. La major part dels desplaçaments són amb vehicles privats.

La progressiva creació d'empreses que veuen en el turisme una nova font de creació de riquesa i que pot fer possible la

creació de nous llocs de treball, mantenint així més població activa i evitant el despoblament.

La progressiva recuperació del patrimoni cultural, social i medi ambiental precari per a fer valer el seu potencial turístic així com l'existència de recursos singulars que presenta als visitants un efecte atractiu relacionat amb altres experiències del territori.

La importància dels moderns cellers de la zona i la seua activitat econòmica; gastronomia autòctona.

Les tendències actuals del turisme d'interior encaixen en el potencial que té el territori.

Obertura de l'espai a la demanda turística de la costa i l'aposta per activitats complementàries com l'espeleologia o l'escalada menor.

L'arqueoturisme, adreçat a segments turístics de qualitat, com a oportunitat de futur i els productes culturals i etnològics poden ser desestacionalitzadors.

*Sobre els recursos turístics.
Polítiques de millora de l'Oferta
Turística i algunes directrius:*

Harmonització i homogeneïtzació del mobiliari urbà eliminació d'elements que provoquen contaminació estètica (cartells publicitaris no adaptats, antenes, aire condicionat, cablejat aeri, etc.).

Pla de senyalització i d'interpretació amb especial atenció a fites i rutes urbanes, analitzant les possibilitats de tematització de rutes o esdeveniments. possible adequació de les normatives estètiques municipals i comarcals (colors, materials, cobertes, etc.) i definició d'estàndards de neteja en carrers i façanes.

Potenciació i articulació dels recursos turístics comarcals i dinamització dels recursos turístics de major potencialitat.

Activació de l'eix paisatge-cultura-naturalesa massís del Caroig.

Potenciació del turisme rural i l'agroturisme en el poblament disseminat.

Millora de la comunicació i gestió dels albergs, cases rurals...

Potenciació de la xarxa transnacional "paral·lel 40".

Dinamització de l'activitat i serveis turístics entorn del turisme actiu.

Possible declaració del "massís del Caroig" com a espai natural i cultural protegit.

Mesures de dinamització del patrimoni cultural sobre les infraestructures i elaboració d'un programa i guies d'interpretació del patrimoni natural i cultural.

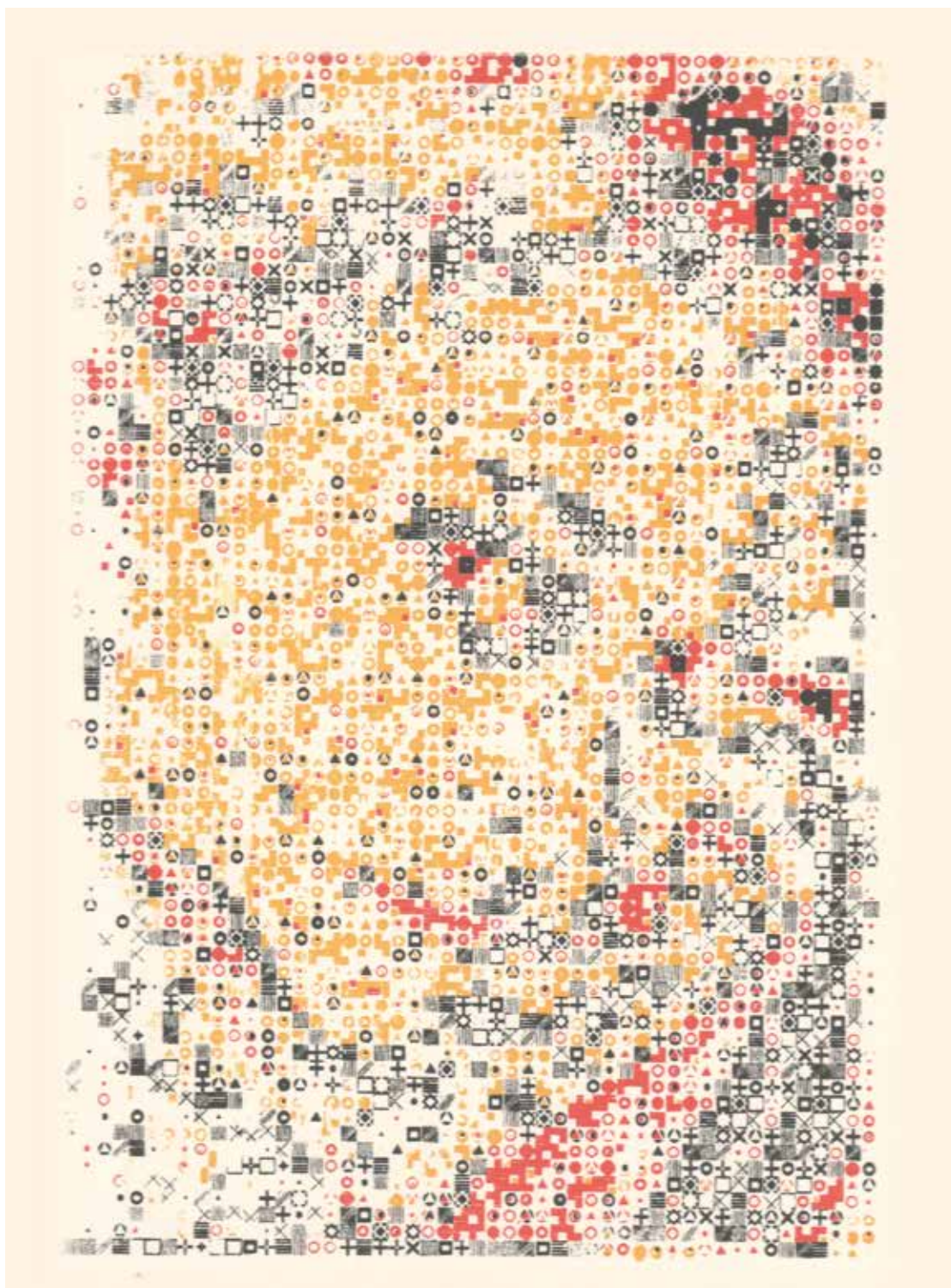
Reforç i protecció de les vies pecuàries com a recorreguts ecoturístics.

Pla de posada en valor oci-turístic de les làmines d'aigua.

Elaborar un pla de comunicació i sensibilització ciutadana en matèria turística dirigit a tots els municipis de l'espai.

Desenvolupar un programa anual de trobades entre empresaris turístics d'espais de costa i interior complementaris.

Establir mesures de coordinació entre els municipis de l'espai i creació d'un ens públic-privat per a la gestió turística

Mi hermano pequeño

Documentació

Pla d'Espais Turístics de la Comunitat Valenciana. La Costera i la Vall d'Albaida. Generalitat Valenciana. Conselleria de Turisme. 2006.

Pla Estratègic Global del Turisme de la Comunitat Valenciana. 2010-202.

Generalitat Valenciana. Invat-Tur.

Pla Director de Turisme d'Interior de la Comunitat Valenciana 2011-2015 Generalitat Valenciana El Desarrollo Territorial Valenciano. Universitat de València Pla General d'Ordenació Urbana de Fontanars dels Alforins. Diputació de València •

En el Museo Arqueológico Municipal de Enguera se puede disfrutar de la obra *Pro Patria Semper* cuya autoría corresponde a José Garnelo Alda. La obra perteneció a Luis Martí Alegre, presidente del Círculo de Bellas Artes de Valencia, quien en 1961 se la regaló a Jaime Barberán Juan, siendo este alcalde de Enguera. La obra fue aceptada por Jaime Barberán con la intención de cederla inmediatamente al municipio y que pudiera ser disfrutada por todos los vecinos.

La pintura de Enguera se integra dentro de un conjunto de cuatro obras que representan la misma escena, con ligeras variantes. Se considera un boceto (48x66'5 cm) bastante desarrollado de un cuadro de gran formato (220x300 cm) hoy en paradero desconocido, del que se sabe que fue adquirido por un coleccionista de La Habana, con posterioridad a su participación en la Exposición Nacional de Bellas Artes de 1904. Los otros dos cuadros con la misma temática se exponen en el Museo Garnelo de Montilla, un boceto (33x38 cm) y su resolución definitiva (243x307 cm) colgada en el salón de plenos de esta misma ciudad.

El contexto histórico:
El tratado de París firmado en diciembre de 1898 entre Estados Unidos de América y España pone fin a la guerra hispanoestadounidense y tiene como principales consecuencias la independencia de Cuba y la anexión de Puerto Rico, Filipinas y la isla de Guam por parte de Estados Unidos a costa de la integridad del imperio español.

En otro frente, España mantiene un litigio con británicos y alemanes desde 1870 por territorios españoles en el Mar de Célebes y el Pacífico occidental. En esta ocasión la consecuencia de la secular rapiña británica fue la cesión forzada, tras la firma el 7 de marzo de 1885 de un protocolo, de la zona norte de la isla de Borneo y la concesión de franquicias en las Filipinas, ante la imposibilidad militar de enfrentarse a la flota británica. Tras un largo y desagradable conflicto que duraría cuatro años, ante la prepotencia alemana basada en su creciente poder militar, en 1899 Alemania toma posesión efectiva de los archipiélagos de las Carolinas y las Marianas tras pagar una compensación a España de 25 millones de pesetas.

La temática del cuadro: no solo obedece a un interés de transmisión de

Pro Patria Semper, pintura e historia en José Garnelo Alda

Juan José Castellano
Castillo

un hecho histórico, sino que contiene un mensaje moralizante, basado en el triunfo del entendimiento y la conciencia sobre un comportamiento visceral o irracional.

El centro de la composición lo ocupa un trono sobre el que se encuentra una mujer que encarna al concepto de patria, cuya iconografía nos permite identificarla con Atenea. A pesar del indudable carácter guerrero de la diosa, en la antigüedad

se presenta en ocasiones bajo advocaciones benévolas para las ciudades que albergaban sus santuarios, como es el caso de las conocidas como Atena Boulaiia (βουλαία, 'consejera') o Atenea Polias (πολιάς, de la ciudad, en el sentido de ser su protectora). Encarnaría a una diosa fuerte pero que hace prevalecer la razón frente a la fuerza sin control.

La figura sedente sujeta por la mano izquierda a un personaje masculino semi-desnudo, la desnudez en la época clásica es una manera de señalar e identificar a los héroes, que le mira a la cara y mantiene una espada con la mano derecha, no la empuña, la tiene asida por la hoja, en su zona próxima a la empuñadura. Con este gesto se remarca la idea de la posibilidad de defenderse/atacar, pero no amenaza con ello. El joven varón sería una encarnación o personalización del pueblo español, en cuanto reflejaría el valor y el arrojo de un colectivo que antepone el

deber y el compromiso adquirido, ante la sociedad, a su propio interés como individuo.

El personaje que yace sin vida sobre la escalera también representaría a la misma figura alegórica, pero en un momento anterior, como desenlace de una situación similar en la que se desató la violencia y tuvo como conclusión el sacrificio. El sacrificio del pueblo español, a veces personalizado en figuras históricas concretas, es una constante a lo largo de la formación de la identidad de los distintos pueblos de la península Ibérica. Como ejemplo podemos citar uno de los episodios que se encuentran íntimamente relacionados con la temática del cuadro: el sacrificio de la escuadra del Almirante Cervera en la batalla naval de Santiago de Cuba, episodio que fuerza la conclusión del conflicto del 98

y cuyo principal derrotado es el pueblo encarnado en los marineros que murieron por una causa perdida.

La presencia de los dos personajes masculinos podría reflejar una dualidad temporal. El personaje yacente, muerto, representaría al pueblo derrotado tras la pérdida de Cuba, Puerto Rico y Filipinas, un pasado reciente. Desastre político militar que acabó

con la vida de miles de personas. Por otro lado, el joven que porta la espada sería el pueblo en el momento actual, durante la firma del tratado hispanoalemán, que significa otra vejación sobre el mismo pueblo, pero que al evitar la confrontación, se evita un sacrificio innecesario.

El tema que subyace en el cuadro, tras la alegoría del desastroso final del imperio colonial español, es el triunfo de la Razón sobre cualquier sentimiento de revancha, al no comprometerse el estado en una guerra cuyo desenlace solo hubiera tenido como consecuencia un sacrificio y sufrimiento que recaería principalmente sobre las clases populares, como más tarde sucedió con el conflicto colonial derivado del intento de controlar los territorios africanos reconocidos a raíz del Tratado de Berlín (1884-1885), que sangraron a las clases populares en sucesivos conflictos ●

La historia de las sociedades occidentales ha sido una historia del medio rural. Nuestros antepasados han vivido durante miles de años en entornos agrarios y forestales de tal manera que no se puede percibir con exactitud el carácter de las sociedades europeas sin tener en cuenta su pasado rural. Nuestro pasado como sociedad agraria todavía se puede rastrear en el paisaje.

Las vidas de los valencianos del interior han cambiado generación tras generación de forma rápida y nunca equilibrada. Producto de estos cambios emergió la emigración masiva en los años 60 del pasado siglo hacia las áreas urbanas donde familias enteras buscaban mejores condiciones de vida. El campo, los bosques y un modo de vida configurado durante siglos quedaron atrás, abandonados y sin ninguna gestión responsable. En el caso de las sierras del Caroig, una densa red de poblamiento rural, que hasta entonces cubría los diversos ecosistemas de esa zona se quedó despoblada en po-

Alfredo Sanchis Soler y el macizo del Caroig: la visión de un fotógrafo

Dulas Alfredo Sanchis y Jaime Piqueras

cas décadas. Hemos perdido numerosos testimonios de las formas de vida, ya han muerto muchos de quienes allí vivieron y jamás podremos tener más que las incertezas de los historiadores y de los antropólogos para reconstruir ese hábitat donde lo humano y lo natural convivieron durante siglos.

Las imágenes que componen esta panorámica sobre la vida rural en el macizo del Caroig fueron tomadas por un fotógrafo valenciano de prestigio, Alfredo Sanchis Soler¹, lo que representa un gran valor añadido a la colección. Ésta tiene su origen en el legado del autor que la familia desea poner en conocimiento y a

disposición de la sociedad. No solo se documentan espacios humanos y naturales sino que también el autor aportó su experiencia y saber hacer, tal y como es fácil de apreciar en las fotografías. Por ello, el conjunto que se deposita para su conservación y consulta en el *Instituto de Estudios Territoriales el Caroig* encuentra plenamente justificada su ubicación.

Su concepción del arte visual y de la plástica fotográfica se basó en la experimentación partiendo de unas bases determinadas. No pretendió realizar transformaciones de la realidad -y en este sentido, podemos comprobarlo en la serie de imágenes que realizó sobre el macizo del Caroig- sino descubrir, como él mismo decía, qué existe en la imagen, “tomar posesión de ella” en palabras del propio autor. Indudablemente a estas premisas teóricas debía unirse una calidad técnica que logró de forma magistral en todos los formatos e independientemente del uso del blanco y negro o el color ●

¹ Alfredo Sanchis Soler (Valencia 1930-Ontinyent 2008) fue un fotógrafo valenciano de fuerte personalidad artística. Su familia se dedicó al comercio y en ese ambiente que marcó su trayectoria laboral, se crio Alfredo Sanchis, dedicando todo su tiempo libre a cultivar la Historia y la Fotografía, lo que ahora se podrían describir como aficiones aunque lo que realmente hacía era intentar satisfacer su enorme curiosidad por el mundo en que le correspondió vivir. De formación autodidacta, su trayectoria pública como fotógrafo comenzó a los treinta años, cuando consiguió el segundo premio en el Salón Nacional del Foto-Club Valencia en 1960. Nos encontramos por lo tanto, ante un autor centrado en los contenidos y en su trabajo, poco amante de las vanidades a las que cualquier artista se ve tentado con frecuencia. Participó de forma selectiva en diversos concursos fotográficos de ámbito nacional. Ésta era la única salida para los fotógrafos españoles del tardofranquismo, el único sistema para poder dar a conocer sus obras en un contexto materialmente pobre y en el que elementos conservadores intentaban mantener concepciones tradicionalistas sobre las imágenes en contraste con los planteamientos de una nueva generación de creadores como Leonardo Cantero, Gabriel Cualladó, Joan Fontcuberta y el propio Alfredo Sanchis. (...) existen fotografías suyas en diversas exposiciones permanentes en museos de prestigio como el Reina Sofía de Madrid o el IVAM valenciano.

Los objetivos y finalidades del IETEC son:

1. El análisis de la problemática territorial, ecosocial, cultural, patrimonial, etc. de El Caroig y la propuesta de posibles soluciones.

2. La defensa del patrimonio natural, cultural, lingüístico, histórico y artístico de este territorio, fomentando su catalogación, conservación y divulgación.

3. Promover estudios e investigaciones científicas de interés y calidad para el territorio de El Caroig.

4. Contactar y coordinarse con otras entidades e instituciones así como adoptar las medidas necesarias para colaborar con ellas y promover un desarrollo territorial integral.

5. Sensibilizar a los poderes públicos, a las entidades ciudadanas y a la población en general sobre las necesidades locales, comarcales y territoriales.

6. Potenciar la imagen local y comarcal de este amplio territorio.

ietec

instituto de estudios territoriales el caroig

María Dolores Piqueras Marín
Artista plástica

Mª Dolores Piqueras(1981)

1999-2004: Estudia Bellas Artes en la UPV.

2005-2009: Disfruta de una beca de investigación en el grupo Laboratorio de Luz de la UPV.

2005-2007: Cursa el programa de doctorado Artes visuales e Intermedia + DEA.

2008: Viaja becada a Linz (Austria) para cursar el Master Interface Culture (*Kunstuniversität Linz*). Cursa el Master Artes Visuales y Multimedia de la UPV + PFM.

2012: Imparte clases en la Facultad de Bellas Artes de Teruel, Universidad de Zaragoza.

2010-2014: Estudia Comunicación Audiovisual en la UOC

2014-...: Actualmente imparte clases en el módulo profesional *Animaciones 3D, videojuegos y entornos interactivos* en el CPIFP Los Enlaces, en Zaragoza.

2016: Obtiene el doctorado en Bellas Artes (UPV)

A lo largo de estos años ha participado en varios concursos, proyectos colaborativos y exposiciones, tanto de forma individual como formando parte de grupos.

Títulos y técnicas:

Coberta: *30.400 Megawattios*. 2003. Serigrafía. 70x50cm.

Página 12: *Improbable libertad v.I*. 2002. Serigrafía. 17x13 cm.

Página 13: *Código-Mensaje-Acción*. 2002. Técnica aguafuerte. 33x25cm.

Página 20: *Mi hermano pequeño*. 2003. Serigrafía. 70x50cm.

¿Dónde puedes encontrar nuestras publicaciones?

PAPELERÍA VDA. JAIME BARBERÁN

C/ Dr. Albiñana, 16
46810 ENGUERA

PAPER PLEGAT

INDÚSTRIA GRÀFICA-IMPREMTA

Pol. Industrial «La Vila», C/ La Vall d'Albaida, 3
46819 Novetlè • Teléfono 962 280 127
pedidos@paperplegat.com

la Rocha

hotel de montaña

c/ La Paz, 25 · Quesa

Tinta Lliure

- Art i Cafè -

ECOMUSEO de BICORP

Centro de interpretación del Patrimonio
C/ San Roque 11 · BICORP

BIBLIOTECA MUNICIPAL

Santa Cecilia, 17 • BOLBAITE

LLIBRERIA · PAPERERIA · ESPORTS

Avda. Blasco Ibáñez, 25 · Teléfono 96 224 01 25
46650 CANALS (Valencia)

Eléctricas La Enguerina.

EMPRESA DISTRIBUIDORA Y COMERCIALIZADORA
DE ENERGÍA ELÉCTRICA

tu compañía eléctrica

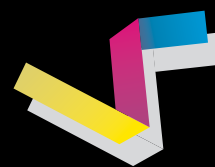
Pasaje Las Palmeras, s/n

Tel./Fax 96 222 45 12

46810 ENGUERA (Valencia)

PAPER PLEGAT

INDÚSTRIA GRÀFICA-IMPREMTA

Pol. Industrial «La Vila», C/ La Vall d'Albaida, 3

46819 Novetlè • Teléfono 962 280 127

pedidos@paperplegat.com

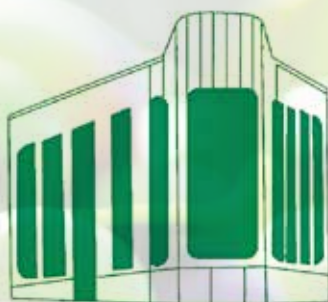
Material corporatiu
Papereria comercial
Publicitat directa

Cartells
Calendaris
Agendes

Llibres
Catàlegs i revistes
Butlletins i tarifes

CAMPOENGUERA, COOP. V.

Avda. Diputació, 24

46810 Enguera

www.campoenguera.com

Para **CAMPOENGUERA** lo importante es el **SOCIO** y para ello nos hemos marcado una meta y es que nuestros clientes saquen el mayor beneficio posible tanto a nivel personal como profesional, por eso nuestra cooperativa en su afán de apoyar al socio quiere apostar este año por:

- Mostrar al mercado nuestro producto e impulsar la comercialización de nuestro excelente **ACEITE DE OLIVA**, seleccionando nuestra materia prima para elaborar diferentes variedades de aceite tales como el ecológico, monovarietal y el virgen extra.
- Queremos formar a nuestros socios para que junto con nuestro soporte técnico puedan sacar el mayor rendimiento posible a sus cultivos y así obtengan una renta para los doce meses del año.
- Vamos a integrar las nuevas tecnologías en nuestro día a día para conseguir un incremento de la productividad, una mejora en las explotaciones y una comunicación más fluida con el socio.

Además queremos ofrecer la oportunidad de realizar en la cooperativa prácticas universitarias, masters, proyectos de carrera... como forma de ayudar a los jóvenes a crearse un currículum.

Pase por nuestras oficinas y benefíciase de todos nuestros servicios... y es que CAMPOENGUERA no solamente tiene un buen aceite...

Mancomunitat
La Canal de Navarrés

Acercando los servicios públicos a la ciudadanía de:

Anna, Bicorp, Chella, Estubeny y Navarrés

Tel. 96 222 04 94; Fax 96 222 06 16; Plaza de la Iglesia 5, 1º; 46.821 Chella